

Janusz Tarasiuk

TERESPOL

W 300 - LECIE NADANIA PRAW MIEJSKICH

TERESPOL

1997

wewnątrz, otoczoną ze wszystkich stron potężnymi bastionami, szanćcami i obwałowaniami. Był to jednak dopiero początek zamierzenia. Z cytadelą brzeską związany był projekt rozbudowy fortyfikacji w promieniu 15 km na zachód od Brześcia, stąd też zapadła kolejna decyzja o wyburzeniu starego Terespolu i przeniesieniu go na inne miejsce, dzisiaj zajmowane. Terespol wyburzono w roku 1855 i na tę stronę Bugu przeniesiono większość prac inżynierskich, polegających na budowie dwóch fortów w Terespolu, Fortów w Łobaczewie, Lebidzewie, Koroszczyźnie, Kobyłanach i Małaszewiczach, dróg dojazdowych do fortów na podsypach ziemnych, wreszcie budowy kolei z Warszawy do Brześcia, podjętej z myślą przede wszystkim po to, aby zapewnić sprawny i szybki transport materiałów niezbędnych do prac fortyfikacyjnych.

Odtąd, aż niemal do końca wieku, wokół Terespolu trwały nieprzerwanie jakieś prace ziemne i budowlane, związane z rozbudową twierdzy brzeskiej. Prace wymagały zatrudnienia olbrzymiej ilości ludzi, znacznie więcej, niż ich mogła dostarczyć ludność miejscowa oraz zakwaterowania tych ludzi i zapewnienia im wyżywienia. Stąd też przed Terespolem otworzyła się nowa szansa. Jeszcze zanim zdołano przenieść miasto i jako tako uporządkować je na nowym miejscu, powstały już liczne zajazdy i noclegownie dla przybyszów z zewnątrz, karczmy i wyszynki, w których mogli oni spędzać wolny czas, wreszcie cała baza związana ze świadczeniem różnorodnych usług dla robotników i wojska. Był to intratny interes, zarówno w Brześciu jak w Terespolu, który natychmiast przejęli Żydzi.

W myśl przepisów prawa rosyjskiego Żydom nie wolno było osiedlać się w przygranicznych pasach cesarstwa Rosji, którego zachodnią granicę stanowiła rzeka Bug. Terespol, który leżał na wschodnich krańcach Królestwa Polskiego nie podlegał

Park Krajobrazowy w Terespolu

Kościół dominikański z roku 1863

Liceum Ogólnokształcące im. Bohaterów Warszawy

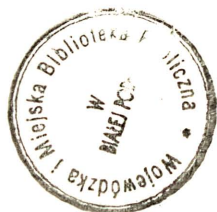

ul. Reymonta - dawne getto żydowskie

Kościół rzymskokatolicki wybudowany w latach 1979-84

T_C
T_{or}

tym ograniczeniom, stąd też w drugiej połowie XIX wieku nastąpił duży napływ Żydów do Terespoła, a ich liczba osiągnęła blisko 3000 osób po roku 1900. Drugą grupę narodowościową stanowili Rosjanie. Liczba wojskowych rozmieszczonych w Terespolu przed I wojną światową przekraczała 700 żołnierzy. Tak więc Terespol od połowy lat pięćdziesiątych XIX wieku do wybuchu I wojny światowej stał się miastem pośrednio i bezpośrednio zmilitaryzowanym i funkcjonował przede wszystkim dzięki świadczeniom różnej natury usług dla potrzeb armii carskiej.

Rosjanie opuścili ostatecznie Terespol w roku 1915, pozostał jednak po nich potężny kompleks wojskowy twierdzy brzeskiej, który odegrał strategiczną rolę we wszystkich wojnach toczonych tu w XX wieku. Szlaki wojenne prowadziły zawsze przez Terespol na twierdzę brzeską, położoną po drugiej stronie Bugu. Bitew było kilka. W roku 1915 armia Mackensena trzema korpusami wojsk niemieckich i austro-węgierskich od strony Terespoła przez dwa dni zdobywała twierdzę brzeską. Podczas wojny polsko - bolszewickiej w roku 1920 linię Bugu wokół Terespoła obsadziły silne zgrupowania wojsk polskich z Samodzielnej Grupy Poleskiej gen. Władysława Sikorskiego, które w dniach 3-6 sierpnia stoczyły o Terespol szczególnie zacięte i krwawe walki. Terespol był też polem walk o twierdzę brzeską w dniu 16 września 1939 roku podczas napadu Niemców na Polskę oraz walk o tę samą twierdzę w czerwcu 1941 roku podczas napadu Niemców na Związek Sowiecki. Ostatnia bitwa o Terespol rozegrała się w dniu 28 lipca 1944 roku i miała równie krwawy przebieg, co poprzednie.

Po pierwszej wojnie światowej Terespol z dnia na dzień znalazł się nagle w samym centrum Polski, po raz pierwszy od bez mała 200 lat, zaś granice z Rosją przesunęły się daleko na

wschód. Nagłe urwanie związków z Rosją przerwało motywacyjny sens istnienia Terespoła jako miasta granicznego, o znaczeniu strategicznym. Terespol opuścili już wcześniej Rosjanie, następnie co bogatsi Żydzi, którzy przenieśli swoje interesy do Brześcia, a i sami Polacy, którzy po przymusowej deportacji w głąb Rosji w roku 1915 powrócili do Terespoła, bądź nie. Przez dwadzieścia lat nic się tu nie działo.

Po drugiej wojnie światowej dawne bezpośrednie związki Terespoła z Rosją zostały przywrócone i Terespol znów stał się miastem przygranicznym. Ale zmieniła się jakość tych związków, z militarnych, związanych z obsługą twierdzy brzeskiej, na handlowe. Na bardzo silny, choć pośredni udział Terespoła w kontaktach handlowych wschód - zachód wpłynął prozaiczny fakt, polegający na tym, że szerokość rosyjskich towarów kolejowych wynosi 1520 mm, podczas gdy polskich tylko 1435 mm, w związku z czym wszystkie towary przewożone koleją przez Bug w obie strony muszą być przeładowywane do innych wagonów. W Polsce jest niewiele miast o tak złym położeniu terenowym, jak Terespol. Jest to wada i zarazem zaleta miasta. Wada dlatego, że szczupłość terenów budowlanych ogranicza rozwój przestrzenny miasta, zaś zaleta polega na tym, że większość powstałych po wojnie obiektów związanych z przeładunkami towarów została wybudowana gdzie indziej, w Małaszewiczach. Są to obiekty bardzo uciążliwe dla środowiska.

W dziesięcioleciu powojennym od roku 1949 do roku 1960 wybudowano większość istniejących dzisiaj obiektów przeładunkowych, nazwanych suchym portem, na który składa się kompleks trzech terminali przeładunkowych w Małaszewiczach i czterech terminali wybudowanych na terenach nadleśnictwa Zalesie oraz zakład przeładunku i magazynowania produktów naftowych CPN. Suchy port w Małaszewiczach stał się

największym tego typu portem w Europie, a jego zdolność przetworowa była wyższa od przeładunków dobowych portów w Gdańsku i Gdyni razem wziętych. W następnych latach towary coraz częściej przewożone były także samochodami. Wzmoczony ruch samochodowy zaczął przekraczać zdolność przepustową przejścia granicznego w Terespolu, zostało więc wybudowane drugie przejście dla samochodów ciężarowych przez obwodnicę w Kukurykach. Przejście to jest dzisiaj również niewystarczające, w związku z czym planuje się wybudowanie międzynarodowej autostrady A-2, która przetnie Bug także w Kukurykach, a już dzisiaj przystąpiono do budowy terminalu samochodowego w Koroszczynie. W niedalekiej przyszłości projektowana jest budowa szybkiej kolei TGV, która nieznacznie ominie Terespol od północy.

Terespol mimo wszystko pozostanie centralnym węzłem przewozów osobowych i towarowych na wielkiej magistrali wschód - zachód, a jego szansa będzie polegała na umiejętnym wykorzystaniu atutów swojego położenia, a więc przede wszystkim na kontaktach przygranicznych oraz odnowieniu swoich historycznych związków z Brześciem.

KALENDARIUM

OSADY BŁOTKOWO I MIASTA TERESPOL

1512

Z roku 1512 pochodzi pierwsza historyczna wzmianka o starym Terespolu, zwanym wówczas Błotkowo. Iwan Sapieha, założyciel Kodnia, kupuje od Pawła Czarne go wójtostwo brzeskie z dworem w Kornicy oraz wsiami Skorbycze, Zynowicze, Sberony, Koniuchy Mańkowskie i Błotkowo.

1533

Błotków należy do rodziny Hornostajów. W dokumencie dotyczącym łąnów pustych nad Bugiem przy gościńcu głównym brzeskim, jako właściciel dworca Błotkowo wymieniony jest Iwan Hornostaj, podskarbi ziemski litewski.

1535

W obrębie Błotkowa osiedlają się pierwsi Żydzi, należący do diaspory w Brześciu.

1571

Hawryło Hornostaj, wojewoda i starosta miński, otrzymuje od króla Zygmunta Augusta rekompensacyjne grunty przyległe do jego folwarku w Błotkowie, w zamian za przeprowadzenie przez jego pole drogi do nowo zbudowanego mostu na Bugu oraz za zniszczone przez przejeżdżających podróżnych zasiewy.

12

1591

Zachował się inwentarz dóbr dworu błotkowskiego, spisany z okazji zastawienia Błotkowa przez Hieronima Hornostaja, wojewody brzeskiego, Lwu Sapieżę, kanclerzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dokument określa położenie dworu: "Był w nim dwór nowy w koniec mosta Bużnego Brzeskiego z wszystkim budowaniem." Zabudowę stanowiło kilka budynków mieszkalnych i gospodarczych, zajazd, piekarnia, browar i młyn o czterech kamieniach. A także sady, ogrody i "folwark stary z siołem Błotkowym, z ludźmi osiadłymi i ogrodnikami". Do posiadłości należał także folwark Polatycze.

1596

W położonej o ponad 1 kilometr od Błotkowa cerkwi św. Mikołaja w Brześciu została urzeczywistniona idea zjednoczenia Cerkwi prawosławnej i Kościoła rzymskokatolickiego Polski i Litwy, na zasadzie całkowitej równości, bez zmian w kanonach wiary, liturgice i obrzędowości. W deklaracji zgody polscy i litewscy prawosławni zobowiązali się: "oddać naszą wolę i myśl w posłuszeństwo Ojcu Świętemu i podporządkować Cerkwie Bożej zwierzchniej władzy Świętego Papieża Rzymskiego". Ten bardzo podniosły akt został zawarty podczas soboru brzeskiego w dniu 9 października 1596 roku.

Pocz. XVII w.

Kolejnym właścicielem Błotkowa był Krzysztof Dorohostajski, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego.

1609

Aktem z 15 czerwca 1609 roku Krzysztof Dorohostajski przekazał dobra błotkowskie królowi Zygmuntowi III Wazie. "Królowi Zygmuntowi III daruję i zapisuję na wieczność prawem nieodzownym mienie moje Błotkowo nad Bugiem w województwie brzeskim leżące, którem kupił prawem wieczystym u pana Hieronima Hornostaja, wojewodzica brzeskiego". Do dóbr należało wówczas sioło Błotkowo i osiedle "z dworem, kamienicą ode mnie zmurowaną, z ogrodzińcem i wszystkim budowaniem", oraz dwa inne sioła: Łobaczowo i Kalhy (Lechuty).

1625

Okolo roku 1625 król Zygmunt III ukończył w Błotkowie budowę jednego ze swoich pałaców. Pod budowę pałacu wybrano tereny leżące na południowy zachód od osady (na południe od Rogatki), na niewielkim wzniesieniu z czterech stron otoczonym wodą. Pałac wraz z obszernym dziedzińcem usytuowany był frontem w kierunku Bugu, z widokiem na miasto i zamek brzeski. Założony na prostokącie, pałac był piętrowy, nakryty wysokim, czterosпадowym dachem. Od północy wznosiła się ośmioboczna wieża ze stożkowym hełmem, a od południa dziedziniec zamykała oficyna boczna z niską wieżyczką nakrytą cebulastym hełmem. Na tyłach pałacu, od zachodu, rozplanowano ogród - jeden z najpiękniejszych w tamtych czasach w Polsce. Ogród opasał z trzech stron szeroki kanał. Ze względu na poważny udział wody w konstrukcji ogrodu, miał on charakter typowo holenderski.

1632

Zmarł król Zygmunt III Waza. Pałac w Błotkowie wraz z przyległymi folwarkami odziedziczył jego młodszy syn, Jan Kazimierz.

1636

Królewicz Jan Kazimierz po raz pierwszy odwiedził Błotków przy okazji przyjazdu do Białej, gdzie był ojcem chrzestnym syna księcia Aleksandra Ludwika Radziwiłła.

1643

Będący w ciągłych długach królewicz Jan Kazimierz sprzedał Błotków, Łobaczew i Lechuty swemu bratu Karolowi Ferdynandowi, biskupowi płockiemu, za sumę 55 tys. zł.

1648

20 listopada Jan Kazimierz wybrany został królem Polski.

1652

Błotków po raz pierwszy wkracza do literatury. Szymon Starowolski w swoim dziele "Polonia" wspomina o pięknych i wytwornych ogrodach królewskich w Błotkowie.

1653

Opinię Szymona Starowolskiego o Błotkowie podzieliła królowa Maria Ludwika, żona Jana Kazimierza. Przybyła ona wraz

z królem do Brześcia, w którym Jan Kazimierz zwołał obrady sejmu i "zamieszkała poza miastem, w pałacu najjaśniejszego królewicza Karola, zwanym Błotków, który tak sobie upodobała, że tam postanowiła pozostać do sejmu i przez czas sejmu" (Albrecht Radziwiłł "Pamiętniki"). Król Jan Kazimierz przybył do niej w dniu 19 marca 1653 r. i zamieszkał w pałacu błotkowskim na czas trwania prac sejmu. W dniu 20 kwietnia zwołał w pałacu w Błotkowie naradę senatorów i części posłów, a po zakończeniu obrad sejmu jeszcze przez kilka dni pozostawał w Błotkowie, skąd urządził polowania w okolicznych lasach.

1655

Zmarł biskup płocki Karol Ferdynand, pozostawiając na mocy testamentu swemu bratu, Janowi Kazimierzowi, wszystkie swoje posiadłości, w tym również Błotków. Król przekazał Błotków Marii Ludwice, którą dwa lata wcześniej tak zachwycił pałac i leżące przy nim ogrody.

1656

Podczas działań wojennych Kozacy i Rosjanie zrabowali i spalili Błotków, a zniszczenia dopełnił przemarsz Szwedów i Siedmiogrodzian na Brześć w okresie potopu szwedzkiego.

1657

Po zakończeniu działań wojennych para królewska przystąpiła do odbudowy Błotkowa. We wrześniu Jan Kazimierz nakazał swemu administratorowi Aleksandrowi Połubińskiemu, aby poddani ekonomii brzeskiej zwieźli sześć kop drzewa "na restau-

cję dworu błotkowskiego przez nieprzyjaciela popalonego, a mianowicie na zbudowanie folwarku, karczmy i młynów, także na oparkowanie dworu i ogrodu".

1659

Prace przy odbudowie Błotkowa przerwał nowy najazd wojsk rosyjskich, dowodzonych przez kniazia Iwana Chowańskiego, które nagłym atakiem zajęły Brześć. Po uwolnieniu Brześcia nie podjęto już poważniejszych prac nad odbudową ponownie zniszczonego Błotkowa.

1668

W czasie lustracji Błotkowa w kwietniu 1668 r. król Jan Kazimierz stwierdził, że pałac murowany jest "na ten czas do szczeru zrujnowany", a folwark "do fundamentów przez nieprzyjaciela spustoszony". 11 kwietnia Jan Kazimierz za sumę 30 tys. złotych sprzedał majątek błotkowski z wsiami Łobaczew i Lechuty Cyprianowi Brzostowskiemu, referendarzowi i pisarzowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Towarzyszył temu podpisany przez monarchę uniwersał do poddanych, w którym król nawoływał, aby byli posłuszni nowemu panu, oraz przywilej w postaci przydziału drewna z puszczy ekonomii brzeskiej na odbudowę Błotkowa.

1693

Nowym właścicielem Błotkowa został Józef Bogusław Słuska, kasztelen wileński i hetman polny litewski.

1696

W przedziale czasu od roku 1694 do roku 1696 Józef Bogusław Słuszka uzyskał, być może, prawa miejskie dla Błotkowa i dokonał zmiany jego nazwy na Terespol, od imienia swojej żony, Teresy Słuszkowej z Gosiewskich. Dokument lokacyjny nadania praw miejskich nie zachował się, stąd też wynikają trudności z ustaleniem dokładnej daty powstania Terespolu. Możemy określić ją w przybliżeniu, na podstawie zachowanej korespondencji samego kasztelana. W liście pisanym z Wołczyna w dniu 7 maja 1693 roku do księcia Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego, Józef Bogusław Słuszka wspomina o swojej włości Błotkowo. Następny list do tegoż adresata z roku 1696 został wysłany już z Terespolu. Nie oznacza to jednak, że zmiana nazwy osady nastąpiła jednocześnie z prawną lokacją miasta do roku 1696, chociaż takie założenie jest prawdopodobne. Właściwsza do przyjęcia wydaje się data przypadająca na rok 1697 - jako oficjalna data uzyskania praw miejskich przez Terespol. Józef Bogusław Słuszka spełnił wówczas jeszcze jeden warunek, jaki powinno pełnić miasto.

1697

Na ogół większość miast zakładanych w XVII wieku na bazie większych osad posiadała kościoły i były wcześniej parafiami. Józef Bogusław Słuszka dopełnił ten warunek w roku 1697, sprowadzając do Terespolu dominikanów obserwantów i fundując im klasztor oraz kościół pod wezwaniem Trójcy Świętej "in opido nostromo heareditatis Błotkowo alias Terespol". W celu ułatwienia budowy obu obiektów zezwolił na wolny wyrąb

drzewa w swoich lasach. Wybudowany w Terespolu kościół dominikański od początku swojego istnienia zaczął pełnić funkcję kościoła parafialnego, co potwierdza spis parafii dekanatu janowskiego z roku 1701. Uzyskując prawa miejskie, Terespol otrzymał według uświęconego tradycją zwyczaju jako swój herb - herb rodzinny Słuszków, przedstawiający miecz srebrny z rękojeścią złotą pomiędzy dwoma półksiężycami w czerwonym polu.

1701

W Krakowie zmarł Józef Bogusław Słuszkowski, a Terespol od jego spadkobierców nabyli Pociejowie - możny ród podlaskich magnatów, właścicieli znanej z targów bydłem Włodawy i pięknej rezydencji pałacowej w Różance k. Włodawy.

1727

Ludwik Konstanty Pociej, hetman wielki litewski, nadał ojcom dominikanom place w Terespolu. Akt lokacyjny gruntów wymienia charakterystyczne szczegóły, świadczące o zwartej już i zróżnicowanej zabudowie miasta: "Grunt w tyle budynków żydowskich, naszedłszy z cmentarza uliczką ku kładkom i od kończącego się Parkanu Klasztornego, będąc tyłem do Gościńca Kodeńskiego, za browar Wielebnych tychże Księży Dominikanów". Na południe od klasztoru dominikanie uprawiali plantacje chmielu.

1745

Antoni Pociej wybudował w Terespolu murowaną klasycys-

tyczną cerkiew unicką wraz z dzwonnica. Była to ponowna erygacja istniejącej w Łobaczewie od roku 1651 cerkwi drewnianej, która w tym czasie uległa zniszczeniu.

1748

Dobra Włodawę, Różankę i Terespol nabywa od spakobierców Antoniego Pocięja naturalizowany w Polsce arystokrata pruski Jan Jerzy Flemming. Kupując Terespol, był już Flemming podskarbis wielkim litewskim, zadomowionym w Rzeczypospolitej poprzez swoje związki z rodziną Czartoryskich, gdzie się był ożenił z Antoniną, córką kanclerza Fryderyka Michała Cartoryskiego, a gdy ta zmarła - z jej siostrą Eleonorą Konstancją.

1753

Flemming sprowadza do Terespolu rzemieślników i kupców pochodzenia niemieckiego, ale także Żydów, którym niezależnie od ich narodowości, przywilejem z roku 1753 zostały nadane prawa do własnego samorządu oraz trzech jarmarków rocznie - tygodniowego na Wniebowstąpienie Pańskie oraz jednodniowych na św. Bartłomieja i czwartą niedzielę Adwentu. Osiedlającym się w Terespolu kupcom zagwarantowano, że "przez 3 lat od składu towarów w murowanych kramach, ani od paszy wołów i koni na miejskich pastwiskach opłat płacić nie będą". Żydzi otrzymali ponadto przywilej na wyrób trunków.

1757

Flemming bardzo starannie przystąpił do rozbudowy Terespoli,

rozpoczynając od uporządkowania systemu wodnego. Poprzez budowę sieci kanałów uregulował rzeczki i osuszył podmokłe tereny miejskie. W następnej kolejności naprawił drogi i wybudował mosty. Potwierdził to przywilej nadany przez króla Augusta III z roku 1757 na pobieranie mostowego i brukowego: "przez rzekę Bug most porządný i bezpieczny i przez zatoki odnogi Bugowe wybudowawszy, a z tegoż dziedzicznego miasta swego aż do Kobylan groblę usypawszy".

1760

Flemming w zasadzie ukończył przebudowę Terespoła. "Miaścisko niezwykle na one wyglądało czasy - pisze Antoni Rolle w "Gawędach historycznych" - całe murowane, o czerwonych dachach, ukryte w ogrodach, ukryte w ogrodach: rynek (o wymiarach 220 na 160 metrów - przyp. T.J.) osławiony pięknymi domkami, pośrodku ratusz z zegarem, sklepy, na uboczu kościół i klasztor dominikanów, "kircha" dla ewangelików. W Terespole koncentrował się główny zarząd dóbr, znajdowała się szkoła, warsztaty rozmaite, apteka". Pałac Flemminga oraz zespół dwóch obszernych budynków administracyjnych znajdowały się w bezpośrednim sąsiedztwie rynku przy ulicy Brzeskiej. Przepływająca wtedy rzeczka została uregulowana tworząc szeroki kanał, opasujący od wschodu, północy i zachodu tereny pałacowe i położone za pałacem ogrody. Od ulicy Brzeskiej wjeżdżało się na dziedziniec pałacowy mostem przerzuconym przez fosę. Pałac był piętrowy. Na zachód od rynku (przy Rogatce) znajdowała się dzielnica niemiecka złożona z trzech ulic: Spichlerzowej, Swiniarskiej i Niemieckiej. Znajdowały się tam trzy spichlerze dominalne, położone w znacznej odległości od miasta, już przy Bugu, a także zabudowa przemysłowa, złożona z browaru

zwanego "angielnią", słodowni, zakładu ceramicznego i magazynów. W północno - zachodniej części miasta (w pobliżu Kono-wicy), przy ulicach Warszawskiej i Szkolnej mieściła się dziel-nica żydowska, z bóżnicą, rytualną łaźnią, szkołą i kirkutem. Od cerkwi w kierunku rynku prowadziły dwie uliczki: Cerkiewna i Kodeńska. Rynek i wpadającą do niego od północy ulicę Ko-misarską zamieszkiwali katolicy oraz urzędnicy i służba dwor-ska Flemminga.

1764

Zawzięty przeciwnik polityczny Czartoryskich, książę Karol Radziwiłł Panie Kochanku nieoczekiwanie opuścił sejm kon-wokacyjny w Warszawie i wyruszył na Litwę, aby mścić się na swoich przeciwnikach. Niezwykły pochód złożony z dwóch ty-sięcy doborowych żołnierzy na czele z księciem, "który tak się raczył, że musiano go podtrzymywać na koniu" okrężną drogą przez Białą podążał w kierunku Terespoła. "Wrychle nieprzyja-ciel stanął bez wystrzału na rynku - pisał cytowany już Rolle - pojazdy spędziły wylekłą piechotę (60 żołnierzy flemmingow-skich - przyp. T. J.), żołnierzy zatrzymano jako jeńców. Książę zakwaterował się na ratuszu i polecił natychmiast ściągnąć znaczną kontrybucję". Nastąpiła noc. W jednym z domów okalających rynek, gdzie pieczono chleb dla wojska, "zatliła się ściana i wszczął się pożar. Zaradzić temu nie zdołano na począt-ku i tak z tego pożaru domów trzydzieści w Terespolu zgorzało". "Wojownicy radziwiłłowscy skorzystali z popłochu, zamiast ratunku, rzucali się do rabunku. Pałac podskarbiego został wy-przątnięty w oka mgnienia, piwnice otwarte, wina wytoczone. Nad rankiem, wesołe, schludne niegdyś miasteczko wyglądało, jak gdyby je nawiedziła horda tatarska albo kozacka "družyna".

1769

Nastąpił ponowny najazd na Terespol, tym razem wojsk konfederatów barskich, którzy jako przeciwnicy polityczni Flemminga zajęli jego dobra i nałożyli znaczną kontrybucję na osadników niemieckich.

1771

W warszawie zmarł Jerzy Flemming, a jego olbrzymi majątek, złożony m.in. z ekonomii prużańskiej, kobryńskiej i szerszewskiej w województwie brzeskim, przynoszący 600 tys. zł rocznego dochodu, przypadł w posagu jego jedynej córce Izabeli, którą miał ze związku z Antoniną Czartoryską. Izabela była już wówczas żoną księcia Adama Czartoryskiego (n.b. stryjecznego brata swojej matki), generała ziem podolskich i jednego z najbardziej wpływowych polityków Rzeczypospolitej.

1779

Adam Czartoryski kontynuował politykę swego teścia w zarządzaniu Terespolem i aprobował dawne przywileje nadane miastu przez Flemminga. W dniu 25 maja 1779 roku od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego uzyskał nowy przywilej lokacyjny dla miasta: "na dobra Terespol w województwie brzeskim litewskim leżące, kosztem niegdyś i staraniem wielmożnego Jerzego Flemminga wojewody pomorskiego do równości z innymi miastami przeprowadzone i zawsze miastem u powszechności zwane".

1784

Z okazji pobytu Stanisława Augusta Poniatowskiego w Brześciu Izabela i Adam Czartoryscy wydali głośny festyn na cześć króla w pałacu i ogrodach Flemminga w Terespolu.

1794

Podczas działań wojennych okresu powstania kościuszkowskiego koło Terespolu została stoczona największa bitwa w dziejach tego miasta: dywizji wojsk gen. Karola Sierakowskiego z korpusem wojsk rosyjskich gen. Aleksandra Suworowa w dniu 19 września 1794 roku. Gen. Sierakowski, który dwa dni wcześniej stoczył bitwę z Rosjanami w Krupczycach k. Kobrynia, wycofał się ze swoją dywizją do Terespolu i w sile 4 tysięcy żołnierzy złożonych z piechoty, kawalerii i artylerii przy 26 działach rozbił obóz na gruntach wsi Błotków (dawny Błotków leżał na linii dzisiejszej ulicy Piłsudskiego w kierunku południowym). W ślad za nim ruszył w pościg korpus wojsk gen. Suworowa, złożony z 7 tys. piechoty i blisko 5 tys. regularnej armii oraz 18 dział i nad ranem uderzył na przegrupowania obronne wojsk polskich, rozstawione tuż za Błotkowem na linii od Terespolu po lasy przed Polatyczami. Impet pierwszego natarcia Rosjan zmusił gen. Sierakowskiego do odwrotu pod ostrzałem ognia artyleryjskiego w kierunku Łobaczewa. Decydujące uderzenie Rosjan nastąpiło jednak w bardzo niekorzystnym momencie, gdy większość wojsk polskich znajdowała się na grobli koroszczyńskiej. Zepchnięci w bagna przy Czapelce, tracąc ludzi, sprzęt i większość dział, rozproszone oddziały polskie rozpoczęły odwrót przez Koroszczyn i Dobryń w kierunku Krzny. Bitwa pod Terespołem zakończyła się klęską wojsk kościusz-

kowskich, a jej echem pozostał pomnik k. Polatycz, postawiony w XIX wieku przez Rosjan na cześć wojsk gen. Suworowa.

1795

Po ostatnim rozbiórze Polski Terespol przypadł Austrii, zaś granicę z cesarstwem Rosji stanowiła rzeka Bug. Terespol czasowo został odcięty od Brześcia, a przy moście na Rogatce utworzona została komora celna, która funkcjonowała do roku 1850.

1796

W zarządzie dóbr Czartoryskich w Terespolu działał urząd uwłaszczeniowy, pośredniczący w zakupie ziemi przez chłopów pańszczyźnianych. Stało się to możliwe po ogłoszeniu Uniwersału Połanieckiego Tadeusza Kościuszki z 7 maja 1794 roku, w którym "osoba wszelkiego włościanina" została ogłoszona jako osoba wolna, mogąca użytkować dziedzicznie grunty rolne, jednak pod warunkiem, że je wykupi od jej właściciela oraz będzie mu płaciła roczny czynsz. Jako pierwszy w Terespolu skorzystał z tej możliwości flisak z Błotkowa, Wasyl Tarasiuk "Styrnyk", który w roku 1796 dla siebie, a w dwa lata później dla swego syna Kiriła, zakupił na terenie Błotkowa łącznie 30 ha gruntów za kwotę 3 tys. zł polskich, z rocznym czynszem 70 zł oraz obowiązkiem płacenia podatków krajowych. Umowy dzierżawne zawarto w siedzibie Czartoryskich w Puławach.

1809

Terespol znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego. Rzeka Bug w dalszym ciągu stanowiła granicę z cesarstwem Rosji.

1810

Terespol uzyskał od króla saskiego Fryderyka Augusta przywilej statutu wolnego miasta, zawarty w Warszawie w dniu 20 czerwca 1810 roku pomiędzy ministrem skarbu a Izabelą Czartoryską, w myśl którego: "towary wszelkie z zagranicy rzezczonego miasta wychodzące, żadnej podpadać nie będą opłacie celnej". Jako punkt graniczny handlu z Rosją, Terespol przeżywa gwałtowny rozkwit i rozbudowę. Przejeżdżający tędy w kilka lat później Julian Ursyn Niemcewicz odnotował w swoim dziariuszu gęste sklepy i składy towarów, oraz ruch w interesach, "który tylko niespętany przemysł i handel dać mogą".

1814

W wyniku pożaru w zachodniej części miasta spłonęły domy przy ulicach Kodeńskiej, Cerkiewnej i Warszawskiej.

1815

Terespol został włączony w granice Królestwa Polskiego i przeszedł pod zwierzchnictwo Rosji. Na Bugu przebiegała umowna granica pomiędzy Rosją i Królestwem Polskim.

1817

Dekretem z dnia 4 lutego 1817 roku car Aleksander I zniósł przywilej wolnego handlu w Terespolu, uzasadniając iż "przywilej takowy zamiast przynieść dziś miastu istotnych korzyści, zrządzi tylko znaczne straty skarbowi Królestwa Polskiego".

1825

Miasto otrzymało dotacje państwowe na naprawę mostów oraz przebudowę nawierzchni z "kamienia szabrowanego" głównych ulic Terespola: Warszawskiej i Brzeskiej, przez które przebiegał trakt zwany brzeskim, a później traktem głównym podlaskim. Z okazji ukończenia budowy traktu brzeskiego w dniu 10 listopada 1825 roku wzniesiono na zachód od Terespola obelisk drogowy z płaskorzeźbami Pawła Malińskiego, przedstawiającymi widoki Brześcia, Siedlec i Warszawy oraz robotników i rzemieślników zatrudnionych przy budowie traktu.

1827

Wielki pożar strawił centralną i wschodnią część miasta. Spłonęły wówczas: dawny pałac Flemminga wraz z przyległymi budynkami administracyjnymi, kościół i klasztor dominikański, większość domów przy rynku i przy ulicy Brzeskiej, a także dzielnica niemiecka. Odbudowa zniszczeń po gorzeli następowała bardzo wolno. Odbudowano część domów przy ulicach Warszawskiej i Brzeskiej oraz spalone zajazdy przy rynku. Do częściowo odbudowanej oficyny pałacu Flemminga przeniesiono biura magistratu, zaś sam ratusz został sprzedany kupcom żydowskim. Zamieszkujący Terespol od osiemdziesięciu lat osadnicy niemieccy ostatecznie opuścili miasto, a ich domy przy ulicach Swinarskiej i Niemieckiej nie zostały już odbudowane. Niemiecki zbór ewangelicki został zamieniony na piekarnię wojskową. Odbudowano klasztor ojców dominikanów i przystąpiono do budowy murowanego kościoła parafialnego. Budowa kościoła została jednak wstrzymana w roku 1834 w związku z projektem przeniesienia miasta na inne miejsce, a wzniesione

Janusz Tarasiuk

TERESPOL

W 300 - LECIE NADANIA PRAW MIEJSKICH

1997

do połowy mury rozebrane i sprzedane na cegłę.

1830

Po upadku powstania listopadowego nasiliły się restrykcje w sferze stosunków wyznaniowych, kultury, gospodarki i obronności. W latach 1795-1830 w Terespolu stacjonował garnizon wojska polskiego, podległy w ramach autonomii strukturalnie Austrii, później Królestwa Polskiego. Był to czwarty szwadron 3 Pułku Ułanów, rozmieszczony wokół stajni wybudowanych na północny wschód od cmentarza prawosławnego. Po upadku powstania listopadowego jednostka ta została rozwiązana i wcielona w struktury armii carskiej.

1832

Władze carskie zlikwidowały majątek Czartoryskich w Terespolu, odbierając im ziemie w Błotkowie, Łobaczewie i Lechutach pod donację państwowe. Terespol opuściła w tym czasie administracja zarządu dóbr Czartoryskich.

1835

Jednym z przykładów działań represyjnych w stosunku do Polaków była decyzja cara Mikołaja I o budowie cytadeli obronnej na terenie zabytkowego Brześcia. Formalnie decyzja wiązała się z potrzebą osłony zachodnich granic Rosji, co uzasadniono sukcesem kampanii wojsk Napoleona przeciwko Rosji w roku 1812. Ale projekt ten podyktowany był także chęcią zniszczenia miasta, które było kolebką znienawidzonej przez Rosjan Unii Brzeskiej. Do systematycznego wyburzania zabytków starego

Brześcia pod tereny cytadeli przystąpiono w roku 1835. Terespol, jako przedpole twierdzy brzeskiej miał być wyburzony i przeniesiony na inne miejsce w okresie późniejszym. Pierwsze wzmianki o przeniesieniu Terespolu na nowe miejsce pochodzą z roku 1834 i od tego czasu formalnie obowiązywało zarządzenie władz wojskowych miasta wzbraniające budowy nowych domów i naprawiania starych.

1836 - 46

W Brześciu trwały zakrojone na szeroką skalę prace związane z budową cytadeli. Cytadela brzeska, zbudowana w latach 1836 - 46 według projektu gen. Oppermana, stanowiła zamknięte, obronne koszary o długości 1800 metrów, które w pięciuset kazamatach rozlokowanych na dwóch piętrach mogły pomieścić ponad 12 tysięcy ludzi. Otwory strzelnicze wykute w prawie dwumetrowej grubości ścianach, nakierowane były na prowadzenie ognia z broni artyleryjskiej i strzeleckiej na wroga spodziewanego od zachodu, stąd też staje się oczywisty powód, dlaczego musiał być zniesiony z powierzchni ziemi stary Terespol, położony na progu szańców twierdzy brzeskiej. Główne obwarowania twierdzy w Brześciu zostały podzielone na trzy przedmieścia, w tym na przedmieście terespolskie od zachodu, gdzie po naszej stronie Bugu wybudowano cztery bastiony, czyli potężne wały ziemne o wysokości dochodzącej do 10 metrów z kamiennymi śródszańcami wewnątrz. Z fortyfikacją terespolską cytadela połączona była przez Bramę Terespolską i największy w ówczesnej Rosji most liniowy na Bugu.

1840-41

Z roku 1840 i 1841 pochodzą dwa projekty przeniesienia Terespoła na nowe miejsce. Pierwszy z nich lokował miasto na południowy zachód od starego Terespoła, na gruntach wsi Błotków, drugi projekt - na gruntach folwarku Łobaczew. Ostatecznie został zrealizowany projekt scalający te dwie koncepcje wg J. W. Habicha, lokujący miasto z dwóch stron traktu brzeskiego, poczynając od Konowicy w kierunku zachodnim.

1855

Decyzja o przeniesieniu Terespoła na nowe miejsce była nieodwołalna i począwszy od roku 1854 bardzo konsekwentnie przystąpiono do jej realizacji. Wydzielono dwie strefy znoszenia miasta. Pierwsza strefa obejmowała tereny położone o 100 sążni od stoków twierdzy brzeskiej, czyli cały zabudowany obszar przy Bugu i od Bugu do Rogatki. Usunięto z niego 20 domów prywatnych i 3 rządowe. Druga strefa położona o 600 sążni od stoków twierdzy brzeskiej, objęła już całe miasto. Wyburzenie centralnego Terespoła rozpoczęło się w roku 1855 i trwało sukcesywnie kilka lat. W mieście znajdowały się jeszcze 173 domy prywatne, w tym 29 domów należało do rodzin polskich. Domy własnościowe w starym Terespolu posiadali następujący Polacy: Kaliks Mierzejewski - właściciel majątku i pałacu w Neplach, Maria Włodawska, Eustachy Zagroniewski, Jan Zieliński, Piotr Biegajło, Mikołaj Biegajło, Wiktoria Biegajło, Konstanty Głowacki, Daniel Knigawka, Janina Osipowicz, Paweł Osipowicz, Karol Sienkiewicz, Anna Pisiemska, Ferdynand Szendrowski, Aleksander Malczewski, Mikołaj Dobroliński, Roman Sieniawski, Teodor Sieniawski, Jan Moroz, Ignacy

Pawluczuk, Teodor Gregorowicz, Damian Tarasiuk, Ignacy Pawłowski, Katarzyna Bartkiewicz, Jan Jaśkiewicz, Aleksander Dentkowski, Jan Sałtrukiewicz, Grzegorz Chwedczuk i Franciszek Tyszkowski. Kilkunastu potomków tych rodów mieszka do dzisiaj w Terespolu.

1856

Pod obszary nowego miasta przeznaczono pierwotnie 87 mórg i 183 przemy (ok. 50 ha) ziemi, na której wytyczono siedem ulic i 185 placów pod zabudowę. Zgodnie z XIX-wieczną koncepcją architektoniczną miasto otrzymało regularny szachownicowy układ ulic, z trzema ulicami biegnącymi ze wschodu na zachód i czterema ulicami przeprowadzonymi na osi północ-południe oraz kwadratowy rynek położony w centralnej części miasta. Przenoszenie miasta następowało stosunkowo szybko i już w roku 1856 było w nim wybudowanych około 100 domów prywatnych oraz murowany zajazd i dwa szynki. Zabudowa była wyłącznie drewniana i w pierwszym etapie przenoszenia miasta chaotyczna - bez uporządkowanej infrastruktury, utwardzonych dróg oraz rowów i kanałów odwadniających podmokłe tereny miejskie. Główna ulica miasta przebiegała wzdłuż traktu brzeskiego i była przedłużeniem dawnej ulicy Warszawskiej starego Terespolu. Zmieniła ona wkrótce nazwę na Szosowa. Po jej stronie południowej na gruntach wsi Błotków wytyczono pierwotnie tylko jeden rząd działek pod zabudowę. Po stronie północnej równoległe do ulicy głównej przebiegały dwie następne ulice: Zaszkolna (Czerwonego Krzyża), będąca przedłużeniem dawnej ulicy w żydowskiej dzielnicy starego miasta oraz ulica Sucha (Narutowicza). Przecinały je na osi północ-południe cztery ulice: Błotkowska (Piłsudskiego), Okopowa (Słowackiego), Łoba-

czewska (Reymonta) i Chłodna (Sienkiewicza).

1859

Mimo zagwarantowanych funduszy, nie doszła do skutku budowa ratusza na rynku. Wykonany w roku 1859 projekt ratusza został odrzucony z powodu niewłaściwego rozplanowania wewnątrz. Zaważyły też względy estetyczne: "elewacja nie przedstawia żadnego stylu i nie ma charakteru ratusza".

1863

Po kilku latach budowy, w roku 1863 zakończono budowę kościoła parafialnego pod wezwaniem Św. Trójcy według projektu budowniczego powiatu siedleckiego P. Jabłońskiego. Nie doszła natomiast do skutku budowa murowanego klasztoru dominikańskiego. Nasilające się represje religijne ze strony władz rosyjskich oraz dekret cara Aleksandra II z roku 1864 o kasacji zakonów rzymskokatolickich w Królestwie Polskim spowodowały, że po 176 latach obecności w Terespolu dominikanie obserwanci musieli na zawsze opuścić miasto.

1867

Do roku 1867 wybudowano w Terespolu 146 prywatnych domów, magistrat, szkołę elementarną, stację pocztową, zajazd i dwa szynki, młyn deptak, fabrykę octu oraz obiekty sakralne: kościół, drewnianą kaplicę unicką na cmentarzu i bóżnicę żydowską przy ulicy Łobaczewskiej. Wartość wszystkich wybudowanych budynków została oszacowana na 105 tys. rosyjskich rubli. Główne prace budowlane związane były jednak z rozbu-

dową fortyfikacji wokół Brześcia. Rozpoczęta w tym czasie budowa dwóch fortów w Terespolu oraz dróg nasypowych prowadzących z fortów do Terespolu i Brześcia, a także budowa kolei, napędzały koniunkturę gospodarczą miasta. W Terespolu najczęściej było wówczas furmanów i murarzy. Prowadzone prace ziemne wokół Terespolu wymagały olbrzymiej ilości furmanek do przewożenia ziemi, cegły i kamienia oraz setek ludzi do pracy. Jest oczywiste, że prac tych nie mogła wykonać ludność miejscowa. W Terespolu powstały wówczas liczne noclegownie dla robotników napływowych, a cała gospodarka miasta przedstawiała się na świadczenie usług. Np. w roku 1867 ogólne dochody miasta od podatków wynosiły 478 rubli, z czego podatek konensowy z prowadzenia wyszynków wynosił aż 113 rubli. Przewyższał go jedynie podatek za świadczenie usług dla wojska.

1867-70

Plany związane z rozbudową fortyfikacji w promieniu 15 km na zachód od cytadeli twierdzy brzeskiej zdecydowały, iż rząd carski podjął decyzję o wybudowaniu drogi żelaznej z Warszawy do Brześcia, która w dalszej perspektywie miała połączyć Brześć z głębią Rosji. Wzmocnienie umocnień twierdzy brzeskiej betonem, a następnie żelbetonem, wymagało olbrzymich nakładów materialnych w postaci stali i cementu, ale przede wszystkim szybkiego i wydajnego transportu. Pierwszy odcinek drogi żelaznej z Warszawy do Terespolu, zwany wtedy koleją warszawsko-terespolską, został oddany do użytku w roku 1867. Dalsze prace przy budowie kolei utknęły w miejscu na trzy lata. W tym czasie trzeba było usypać gigantyczne nasypy ziemne przez bagna z Terespolu do Brześcia oraz wybudować żelazny

most na Bugu. Ostatecznie odcinek z Terespoła do Brześcia został oddany do użytku w dniu 1 marca 1870 roku. O militarnym znaczeniu kolei świadczy fakt, że właśnie wtedy wybudowano w Terespolu fort dla ostrzeliwania przestrzeni za nasypem kolejowym.

1870-75

Usprawnienie transportu wpłynęło na przyspieszenie budowy dalszych fortów wokół Terespoła. Do roku 1870 ukończono budowę prochowni przy dzisiejszym przejściu granicznym na Bugu oraz fort artyleryjski przy torach kolejowych. Do roku 1875 wybudowano fort w Łobaczewie i rozpoczęto budowę fortów w Lebedziewie, Koroszczynie i Małaszewiczach Małych.

1875

Na podstawie dekretu carskiego o unieważnieniu Unii Brzeskiej, w Terespolu został zamknięty kościół rzymskokatolicki. Na terenach wschodniego Podlasia i Chełmszczyzny za unitów zostali uznani nie tylko wyznawcy obrządku grekokatolickiego lecz także wyznawcy obrządku rzymskokatolickiego, których siłą przymuszano do przejścia na prawosławie. Takie wydarzenia, jak rozstrzelanie przez Kozaków w dniu 24 stycznia 1874 roku Wincentego Lewoniuka i jego 12 towarzyszy podczas obrony unickiej cerkwi w Pratulinie (beatyfikowanych przez papieża Jana Pawła II w dniu 6 października 1996 roku) oraz zajęcie przez Rosjan kościoła św. Anny w Kodniu pod cerkiew prawosławną i usunięcia zeń czczonego na Podlasiu obrazu Matki Boskiej Kodeńskiej - spowodowały gwałtowny zwrot w stosunkach prawosławie - katolicyzm i odwrócenie się od prawosławia

samych unitów. W Terespolu ta wymuszona "apostazja" odbyła się spokojnie, w związku z postawą unickiego księdza Żupowicza, który pod silnym naciskiem zamieszkujących miasto Rosjan przeszedł na prawosławie wraz z wiernymi (unitami) bez żadnych oporów. W tym samym czasie w Terespolu zamknięto polską szkołę i utworzono rosyjską szkołę elementarną.

1879

Józef Ignacy Kraszewski wydał powieść "Pan na czterech chłopach", której akcja toczy się częściowo w Terespolu i dość dokładnie opisuje życie na dworze Flemminga. Kraszewski korzystał przy pisaniu tej powieści z wydanych w roku 1867 "Pamiętników" Marcina Matuszewicza (1714-1773), kasztelana brzeskiego, świadka i uczestnika wielu zająć w Terespolu z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVIII wieku.

1870-97

W miarę oddawania do użytku nowych fortów, w Terespolu i w okolicach Terespolu zwiększała się liczba wojska rosyjskiego. Już w końcu lat sześćdziesiątych w Terespolu stacjonowała 1 sotnia Orenburskiego Pułku Kozaków, która początkowo zajmowała dawne stajnie po 3 Pułku Ułanów, a później przeniosła się do murowanych stajni przy ulicy Błotkowskiej. W tym samym czasie fort przy torach zajął 2 Lotny Pułk Artyleryjski. W roku 1897 wojskowi obsługujący forty w Terespolu i Łobaczewie oraz stajnie przy ulicy Błotkowskiej liczyli 670 żołnierzy i 23 cywili pracujących dla potrzeb wojska. Liczba wojskowych systematycznie się powiększała do wybuchu I wojny światowej.

1890

Wraz ze wzrostem ilości Rosjan, w Terespolu osiedlało się coraz więcej Żydów. Wynikało to z przyczyn geopolitycznych. Potężny kompleks wojskowy twierdzy brzeskiej napędzał różnorakie interesy, głównie natury zaopatrzeniowej i usług, w których decydujący udział mieli Żydzi. Żydzi nie mogli osiedlać się w Brześciu na stałe, ponieważ rząd rosyjski zabraniał im osiedlać się w pasach przygranicznych cesarstwa Rosji. Natomiast Terespol leżał "za granicą", na wschodnich krańcach Królestwa Polskiego, gdzie przepisy te nie były respektowane. Stąd też w roku 1890 na 4000 stałych mieszkańców Terespoła, 2500 osób stanowili Żydzi. Ich liczba wzrosła do blisko 3000 osób przed wybuchem I wojny światowej.

1898

Wybitny archeolog rosyjski N. F. Bielaszewski podczas badań powierzchniowych środkowego odcinka Bugu odkrył na terenie obecnego obszaru miasta najstarsze ślady grup ludzkich z czasów późnego neolitu i wczesnej epoki brązu, czyli z okresu sprzed roku 2000 do 1400 przed Chr. Stanowisko zlokalizował koło wsi Błotków, na piaszczystych, rozwianych pagórkach, przeciętych szosą z Terespoła do fortu nr 6, w odległości 1,5 wiorsty od miasta (kilkadziesiąt metrów za nową piekarnią). Były to ślady plemion koczowniczych, trudniących się zbieractwem i łowiectwem, które podczas wędrówek wzdłuż Bugu zakładały swoje obozowiska lub osiedlały się na dłużej w południowych granicach miasta. Bielaszewski znalazł tam około 80 wyrobów krzemiennych, w tym strzałki trójkątne i sercowate do grotów strzał, skrobacze i drapacze, półtylczak, rdzenie oraz wióry

36

z obróbki krzemienia. Ekspozyty z Błotkowa zostały bardzo starannie opracowane i były przechowywane na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie. Nie było to pierwsze znalezisko archeologiczne w Terespole. Jeszcze z pierwszej połowy XIX wieku pochodzi sensacyjne odkrycie niemal dokładnie w tym samym miejscu cmentarzyska ludności kultury pomorskiej z wczesnej epoki żelaza, czyli z okresu od roku 700 do 200 przed Chr. Cmentarzysko zawierało groby z obstawą kamienną, nakrywane płytami kamiennymi, a w nich popielnice z przepalonymi kośćmi oraz różne przedmioty: szczątki broni, metalowe pierścienie, obrobiony w sześcian czarny kamień. Niewiele wiemy o okolicznościach tego odkrycia, a jedyna o nim informacja pochodzi z książki Józefa Ignacego Kraszewskiego "Sztuka u Słowian" wydanej w roku 1860. Stanowisko to zostało zniszczone podczas budowy szosy z Terespolu do fortu lebedzińskiego w roku 1875.

1900

Z roku 1900 pochodzi informacja o połowie jesiotra na Bugu w okolicach Terespolu.

1905

Na podstawie "ukazu tolerancyjnego" cara Mikołaja II w Terespole po 30 latach otwarto kościół rzymskokatolicki i zezwolono na swobodę wyznań religijnych. Przez 30 lat nakazów i prześladowań Kościół funkcjonował w podziemiu, a podstawowe usługi religijne, takie jak chrzty, pogrzeby, śluby, spowiedzi i nabożeństwa wykonywane były przez kapłanów w miejscach ustalonych na zasadzie konspiracji, zwykle nocą. "Ukaz" carski z roku

Wydawca:

Urząd Miejski w Terespolu, woj. białkopodlaskie
21-550 Terespol

Finansuje:

Wydział Kultury, Sportu i Turystyki
Urzędu Wojewódzkiego w Białej Podlaskiej

REGIONALIA

103454

943.8 Terespol

IC Terespol

Skład, druk i oprawa:

Poligrafia Regionalnego Ośrodka Kultury w Białej Podlaskiej
ul. Warszawska 12
z. 37/97 1000 egz.

Miejska Biblioteka Publiczna
Biała Podlaska

5 116444000003

1905 spowodował dość złożoną sytuację wewnątrz samej parafii prawosławnej w Terespolu. Dawni unicy, którzy przecież doskonale rozumieli istotę prawosławia, zaczęli wówczas masowo odchodzić od Cerkwi z przyczyn pozareligijnych, utożsamiając Cerkiew z represjami wobec Polaków i z instytucjami politycznymi Rosji, których agendą Cerkiew prawosławna w Polsce do pewnego stopnia była. W roku 1907 do prawosławia przyznawały się w Terespolu już tylko 92 osoby narodowości polskiej. Parafia prawosławna mimo to nadal była liczna, ponieważ w tym czasie w Terespolu przebywało ponad 700 Rosjan. Prorosyjskie władze administracyjne miasta prowadziły rejestr osób, które przeszły z prawosławia na katolicyzm i skrupulatnie wykorzystywały go w czasie I wojny światowej, podczas odwrotu Rosjan na wschód.

1915

Działania wojenne okresu I wojny światowej objęły bezpośrednio Terespol w roku 1915. Porażka wojsk rosyjskich na zachodzie doprowadziła do zajęcia ziem polskich przez wojska niemieckie i austro - węgierskie i do odwrotu Rosjan na wschód. W sierpniu 1915 roku armia Mackensena, złożona z trzech korpusów niemieckich i austro - węgierskich, posuwała się koncentrycznie w kierunku Brześcia na linii od Pratulina po Kodeń. Szykujące się do obrony dowództwo twierdzy brzeskiej w dniu 15 sierpnia ogłosiło ewakuację ludności cywilnej Brześcia i Terespolu, a w dniach 17 do 19 sierpnia w sposób brutalny przystąpiono do jej urzeczywistniania, wysiedlając w głąb Rosji ludność cywilną, głównie polskich i rosyjskich prawosławnych, a następnie wiele rodzin wyznania rzymskokatolickiego. Podczas wycofywania się Rosjan doszło do grabieży, plądrowań

i podpaleń kilkudziesięciu domów w centralnej i wschodniej części Terespola. Wojska niemieckie z przedpola Terespola, Wołoczek i Michalkowa w dniach 24 i 25 sierpnia przystąpiły do ataku na twierdzę brzeską i zdobyły ją bez większego oporu w nocy z 25 na 26 sierpnia 1915 roku. Po zajęciu Terespola, Niemcy z kolei wydali rozkaz ewakuacji w rejon Białej i Międzyrzeca dla większości pozostałych w mieście rodzin, zajmując dla potrzeb wojska ich domy i gospodarstwa rolne. Doszło do dalszej dewastacji miasta, w tym także niszczenia obiektów religijnych. Np. zimą 1915/16 do opalania kuchni polowej użyto zabytkowy XVIII-wieczny ikonostas z cerkwi prawosławnej, a samą cerkiew zamieniono w koszary.

1918

Rodziny wysiedlone przez Niemców z Terespola w rejon Białej i Międzyrzeca, w roku 1918 otrzymały zezwolenie na powrót i zwrot zarekwirowanych domów i gospodarstw. Zimą 1918/19 w Terespolu panował głód i epidemia tyfusu, która zdziesiątkowała ludność cywilną. Terespol był najdłużej pod okupacją niemiecką ze wszystkich miast, należących dawniej do Królestwa Polskiego. Gdy w dniu 11 listopada 1918 roku ogłaszano niepodległość Polski, na wschód od linii Bugu aż po Ukrainę znajdowały się silne zgrupowania wojsk niemieckich Ober-Ost. Niemcy w listopadzie 1918 roku zajmowali twierdzę Brześć wraz z dużymi przyczółkami po zachodniej stronie Bugu, obejmującymi obszar całego powiatu bialskiego. Do grudnia 1918 roku Niemcy ewakuowali się z części powiatu, a ich przyczółek na zachodnim brzegu zawęził się i przebiegał na linii Kodeń - Zalesie - Pratulin.

1919

13 stycznia 1919 roku podpisano w Zalesiu porozumienie z Niemcami, w którym uzgodniono, że przyczółek niemiecki na zachodnim brzegu Bugu zostanie zawężony do Terespoła, a linia demarkacyjna będzie przebiegała koło Małaszewicz. Miało to Niemcom umożliwić ewakuację swoich wojsk z Ukrainy przez Brześć. Ponieważ Niemcy zgromadzili w Terespolu większe siły, niż to było przewidziane w umowie i zamierzali oddać Brześć Ukraińcom, władze polskie postanowiły zlikwidować przyczółek na zachodnim brzegu Bugu i zająć Terespol. Działająca od grudnia 1918 roku w Białej dywizja podlaska gen. Antoniego Listowskiego, złożona z 2500 żołnierzy i wzmocniona wkrótce oddziałem konnym mjr Jerzego Dąbrowskiego, nocą z 5 na 6 lutego uderzyła na zgrupowanie niemieckie w forcie w Kobylanach. W ataku brały udział dwie kompanie 34 pułku piechoty, dowodzone przez por. Sokołowskiego. Atak nie powiódł się, a silny ostrzał karabinowy Niemców spowodował śmierć 12 żołnierzy i zmusił Polaków do odwrotu. Ale już w trzy dni później, 9 lutego 1919 roku, liczący 600 żołnierzy oddział konny mjr Dąbrowskiego wkroczył bez większych oporów do Terespoła i zepchnął Niemców w okolice dworca kolejowego, skąd jeszcze tego dnia odszedł do Brześcia ostatni niemiecki pociąg pancerny. Pod wpływem przesadzonych bez wątpienia wiadomości, że w okolicach Terespoła pojawiły się silne oddziały polskiej kawalerii, nad ranem w dniu 10 lutego 1919 roku Niemcy oddali gen. Listowskiemu twierdzę Brześć i ewakuowali się do Prus Wschodnich.

Wobec braku ustaleń międzynarodowych w sprawie wschodnich granic niepodległej Polski, od jesieni 1919 roku wojska polskie przemieszczały się na wschód, zajmując Wilno, Polesie, Wołyń i Podole. Po podpisaniu umowy i konwencji wojskowej z Ukrainą, w dniu 8 maja 1920 roku wojska polskie pod dowództwem marszałka Józefa Piłsudskiego wkroczyły do Kijowa. Ten niewątpliwy sukces armii polskiej był początkiem wojny polsko-bolszewickiej. Na początku lipca 1920 roku Armia Czerwona przystąpiła do silnej kontrofensywy i już w dniu 2 sierpnia zajęła miasto i twierdzę brzeską. Wycofujące się na zachód oddziały polskie z Samodzielnej Grupy Poleskiej, dowodzone przez gen. Władysława Sikorskiego, obsadziły linię Bugu po stronie zachodniej, koncentrując znaczne wojska w Terespolu i w rejonie Terespolu. W tych okolicznościach w dniach od 2 do 6 sierpnia 1920 roku doszło do zacieklej walk w nadbużańskim pasie do Konstantynowa, przez Terespol, po Kodeń. W dniu 3 sierpnia nastąpił zmasowany atak wojsk sowieckich na most kolejowy na Bugu w Terespolu, gdzie wyjątkowo zacięta i krwawa bitwę stoczył 64 Grudziądzki Pułk Piechoty. Nieprzyjaciół wywiesił wówczas białą flagę i prosił o kilka godzin rozejmu, aby zebrać z pola bitwy ciężko rannych i zabitych. Według komunikatu prasowego Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w ataku na most kolejowy w Terespolu zginęło ponad 500 żołnierzy sowieckich. W dniu 4 sierpnia sowieci przedarli się przez Bug i czasowo zajęli Terespol. W tym dniu toczyły się zacięte walki na północ i południe od Terespolu. W rejonie od Alei Marzeń po Neple walczył 66 Kaszubski Pułk Piechoty, natomiast w rejonie Michalkowa, Murawca, Dobratycz i Kostomłot walczyły dwie brygady strzelców podhalańskich, które

stoczyły kilka potyczek wręcz na bagnety. W dniach od 5 do 6 sierpnia drugi batalion 22 Pułku Piechoty walczył o Terespol. Miasto przechodziło z rąk do rąk i dopiero wieczorem w dniu 6 sierpnia po ciężkich walkach udało się odrzucić nieprzyjaciela na wschodni brzeg Bugu. Wzięto wówczas przeszło 200 jeńców, kilka karabinów maszynowych, baterię dział i znaczny tabor. Front na linii Bugu zaczął się jednak załamywać i w nocy z 6 na 7 sierpnia został wydany rozkaz o przegrupowaniach i ewakuacji wojsk polskich na zachód. Armia sowiecka nie napotykając na większy opór oddziałów polskich wtargnęła na Podlasie i Mazowsze, skąd weszła na przedpola Warszawy. Po decydującej o losach tej wojny Bitwie Warszawskiej, zwanej także cudem nad Wisłą, toczonej w dniach od 15 do 17 sierpnia, nastąpił bezwładny odwrót wojsk sowieckich na wschód. W dniu 20 sierpnia 1920 roku oddziały 3 Dywizjonu Legionów wkroczyły do Terespolu, a o godzinie 22⁰⁰ zajęły Brześć.

1921

Brak jest szczegółowych publikacji o zniszczeniach wojennych w Terespolu poniesionych na skutek walk toczonych w roku 1915, 1919 i 1920. Według różnych szacunków wynosiły one od 50 do 70% strat majątku miasta i zabudowy w stosunku do roku 1914. Zmalała też drastycznie liczba mieszkańców Terespolu. O ile w roku 1914 Terespol liczył 5544 mieszkańców, to według spisu z roku 1921 liczba mieszkańców wynosiła 1919 osób i była najniższa od roku 1827. Z przymusowej deportacji w głąb Rosji ludność powracała do roku 1924, lecz już pod koniec roku 1920 z funduszy państwa uruchomiono tzw. nadkontyngent dla pogorzelców, głównie w postaci pożyczek drewna z lasów państwowych i niewielkich kwot w gotówce. Ze środków

tych począwszy od roku 1921 wybudowano w Terespolu 46 nowych domów.

1927

Od roku 1927 gospodarkę miasta podtrzymywał przemysł przetwórczy, dając sezonowo zatrudnienie dla około połowy dorosłej ludności miasta. W roku 1927 najbardziej urodzajne ziemie na wschód i północ od Terespolu o powierzchni 128 ha Ministerstwo Spraw Wojskowych wydzierzało nieodpłatnie kilku generałom i pułkownikom twierdzy brzeskiej. Generalicja wydzierzała je odpłatnie dla przedsiębiorstw żydowskich pod uprawę warzyw, głównie ogórków i kapusty cukrowej. Wkrótce powstało pięć większych i kilka mniejszych ośrodków uprawy warzyw oraz zaplecze przetwórcze, złożone z trzech przetwórni: Izraela Zylbersztejna, Dawida Stockiego i spółki "Ogrol", posiadających odpowiednie urządzenia do produkcji ogórków konserwowych. Odtąd Terespol stał się znanym w kraju i na świecie producentem ogórków. Obroty produktami warzywnymi pod koniec lat trzydziestych wynosiły średnio 30 tys. beczek ogórków, 10 tys. beczek kapusty i 50 tys. puszek ogórków konserwowych. Z tego na eksport wysyłano przeciętnie 800 ton ogórków i 250 ton kapusty.

1934

Terespol posiadał 11 ulic z parterową drewnianą zabudową złożoną z 322 budynków mocno zagęszczonych obok siebie i nie posiadających w zasadzie infrastruktury socjalnej. Kosztem 15 tys. złotych wybrukowano kilka odcinków ulic i oświetlono miasto, przedłużając sieć energetyczną z Brześcia. Na rynku

przystąpiono do budowy szkoły podstawowej, ale inwestycja ta zakończyła się na wybudowaniu podpiwniczenia. Administracyjny obszar miasta uległ zmianom sprzed czasów I wojny światowej i wynosił zaledwie 83 ha, czyli obejmował rejon od Konowicy do ulicy Granicznej. Niektóre obiekty o znaczeniu ogólnomiejskim, takie jak poczta i dworzec kolejowy, leżały na gruntach Łobaczewa. Te anomalie hamowały rozwój miasta.

1935

Począwszy od połowy lat trzydziestych z inicjatywy przedsiębiorczego burmistrza Terespoła, Andrzeja Baja, ruszyła inwestycyjna rozbudowa miasta. W roku 1935 przy ulicy Czerwonego Krzyża wybudowano nowoczesną rzeźnię miejską kosztem 32745 zł. Była to druga rzeźnia w dziejach miasta. Pierwszą wybudowali Niemcy pod koniec XVIII wieku w pobliżu Bugu.

1936

Przystąpiono do budowy wojskowego lotniska w Małaszewiczach. Ta duża inwestycja dała zatrudnienie dla wielu murarzy, betoniarzy i robotników z Terespoła.

1938

Według projektu budowniczego z Brześcia Ludwika Zarzyckiego na rynku wybudowano pierwszą halę targową z siedzibą dla zarządu miasta. Inwestycja kosztowała budżet miejski 64500 zł. Przystąpiono też do budowy drugiej bliźniaczej hali, której nie zdołano ukończyć przed wybuchem wojny (ukończyli ją Niemcy). Nijaki styl architektoniczny obu wzniesionych hal i ich

lokalizacja w południowej części rynku wprowadziły niekorzystne zmiany w układzie przestrzennym miasta, odcinając główną ulicę od rynku i projektowanego centrum handlowego. Na przełomie roku 1938/39 wzniesiono w stanie surowym budynek szkoły Łobaczewskiej, w którym po wojnie utworzono Liceum Ogólnokształcące. W tym samym czasie wybudowano Miejski Ośrodek Zdrowia przy ulicy Czerwonego Krzyża. W roku 1938 Terespol liczył 2612 mieszkańców, w tym 1333 mieszkańców stanowili Żydzi.

1939

Działania wojenne we wrześniu 1939 roku objęły Terespol stosunkowo późno. Pierwsze patrole rozpoznawcze niemieckiej piechoty zmotoryzowanej pojawiły się w mieście dopiero w nocy z 16 na 17 września. Znacznie wcześniej, bo już od pierwszego dnia wojny, dały o sobie znać nękające bombardowania lotnictwa Luftwaffe na lotnisko wojskowe w Małaszewiczach i na twierdzę brzeską. Ataki lotnicze na Małaszewicze trwały codziennie do 12 września, podczas których zdołano zniszczyć niemal całkowicie hangary lotnicze, pasy startowe i większość samolotów. Niemcy atakowali także linię kolejową. Jednak zasadniczym celem Luftwaffe, przeprowadzanym znad Terespoła, była twierdza brzeska. Mieścił się tam Okręg Korpusu IX Armii Polskiej, dowodzony przez gen. brygady Franciszka Kleeberga. W dniu 1 września 1939 roku w twierdzy brzeskiej stacjonowało około 4 tysiące polskich żołnierzy. Wbrew przypuszczeniom, główne natarcie na twierdzę brzeską, przeprowadzone przez niemieckie dywizje pancerne dowodzone przez gen. H. Guderiana, nastąpiło od najmniej spodziewanej strony wschodniej, z kierunku Żabinki i Kobrynia. Walki o twierdzę brzeską trwały od

12 do 17 września i toczyły się przy zmasowanym wsparciu lotnictwa niemieckiego. Z niewiadomych przyczyn Niemcy nie zajmowali terenów położonych na zachód od Brześcia. W dniu 15 września rozpoczęto ewakuację rannych polskich żołnierzy z twierdzy, wolnym jeszcze przejściem przez Bramę Terespolską i Wyspę Zachodnią do Terespoła i dalej na Włodawę. W dniu 16 września los obrońców twierdzy brzeskiej został przesądzony i wydano wtedy rozkaz opuszczenia cytadeli bez poddania się i kapitulacji, jedyną wolną wciąż drogą na Terespol. Wycofywanie polskich oddziałów rozpoczęło się o zmierzchu. Kolejno zaczęło się wycofywać dowództwo i sztab obronny, bataliony marszowe i wartownicze, baterie artylerii, tabory i samochody z rannymi. Z nastaniem nocy na drodze do Terespoła oświetlonej pożarami, wybuchami pocisków i niemieckimi rakietami, nastąpił chaos. Czas naglił - do Terespoła zbliżały się już patrole rozpoznawcze z niemieckiego 76 pułku piechoty zmotoryzowanej. Jako pierwsze na patrole te natknęły się w okolicach cerkwi i cmentarza prawosławnego samochody z 9 Dywizjonu Samochodowego mjr Władysława Jaskólskiego, wiozące rannych żołnierzy. Zostały one zniemacka oświetlone i ostrzelane z działek i karabinów maszynowych. Samochody stanęły w płomieniach, poległ mjr Jaskólski i kilkudziesięciu jego żołnierzy, wielu było rannych. Walki w okolicach cmentarza prawosławnego, prochowni i Suchego Mostu trwały od rana, część oddziałów polskich została w tym czasie doszczętnie rozbita lub wzięta do niewoli, część uratowała się, wycofując się z Terespoła przez Błotków lub Murawiec. Niemcy zajęli twierdzę brzeską przed południem 17 września 1939 roku, by po kilku dniach pobytu przekazać Brześć oddziałom Armii Czerwonej, co nastąpiło 23 września po defiladzie wojsk niemieckich i sowieckich na ulicy Unii Lubelskiej. Polegli w Terespolu żołnierze polscy zostali

pochowani we wspólnej mogile na cmentarzu prawosławnym.

1940-41

Po zajęciu Terespoła przez wojska Wehrmachtu, władzę w mieście sprawowały komisariat policji gestapo i jednostka patrolowa granicznej służby celnej, zorganizowana przy dworcu kolejowym. Niemcy sprawnie zorganizowali administrację cywilną miasta, ściśle określając jej kompetencje do funkcji wykonawczych, takich jak obowiązek prowadzenia ewidencji meldunkowej, organizowanie kwaterunku dla funkcjonariuszy niemieckich, ściąganie podatków i kontyngentów (przy udziale gestapo), organizowanie szarwarków czy przydział kartek żywnościowych. Utworzono terenową placówkę urzędu pracy, która zajmowała się wysyłaniem Polaków na przymusowe roboty do Rzeszy. W większości funkcje administracyjne pełnili dawni pracownicy urzędu miasta. Od początków swego istnienia posterunek policji granicznej w Terespolu rozpoczął wnikliwy drenaż miejscowego środowiska, gromadząc wiadomości o ukrywanej broni oraz zbierając materiały o miejscowej inteligencji, działaczach politycznych i oficerach zawodowych. W drugiej połowie 1940 roku zaczęły się uaktywniać działania konspiracyjne Polaków na terenie miasta. Pierwsze aresztowania nastąpiły w dniu 19 listopada, po spotkaniu konspiracyjnym grupy zajmującej się kolportażem prasy podziemnej w domu Walentego Woszczyńskiego przy ulicy Skulimowski Strasse (Czerwonego Krzyża). Aresztowano wówczas 12 osób. Zasadnicza fala masowych aresztowań w Terespolu nastąpiła nieco później i trwała od marca do kwietnia 1941 roku. Aresztowano wówczas 32 osoby. Aresztowanych przewieziono do Zamku w Lublinie i w kilka tygodni później umieszczono w obozie

WSTĘP

Na rok 1997 przypadają okrągłe rocznice 300-lecia nadania praw miejskich dla Terespolu, 300-lecia zmiany nazwy miejscowości z Błotkowo na Terespol i 300-lecia założenia parafii rzymskokatolickiej w Terespolu. Wszystkie te rocznice przypadły za sprawą jednego człowieka: kasztelana wileńskiego Józefa Bogusława Słuszki, właściciela posiadłości ziemskich i osiedla w Błotkowie, w województwie brzeskim litewskim leżących.

Historia Terespolu jest jednak znacznie wcześniejsza i gdy w roku 1697 Józef Bogusław Słuszka uzyskiwał dla niego prawa miejskie, dworzec Błotkowo miał już za sobą co najmniej 200 lat historii i rozwoju. Najpierw ze wsi położonej pośród błot i rozlewisk Bugu, a następnie z przydworskiej osady, rozrósł się w całkiem pokaźne miasteczko. Początki osady, jak zawsze, giną w pomroce dziejów. Zapewne w XV wieku istniała już wieś Błotkowo, która ze względu na szczupłość terenów rolnych była uboga i nie przyniosła większych zysków dla jej właścicieli. Pierwsza informacja, jaką posiadamy o wsi Błotkowo, pochodzi z roku 1512 i dotyczy zakupu przez Iwana Sapiehę wójtostwa brzeskiego od Pawła Czarnego. Wśród dworów i wsi położonych w tymże wójtostwie brzeskim, wymienione jest także Błotkowo. Kodeńscy Sapiehowie, Iwan i jego syn Paweł, znani byli raczej z zachłanności w pomnażaniu swoich dóbr po prawej i lewej stronie Bugu i z licznych procesów o ziemię, choćby o Kopytów i Dobratycze, stąd też powinna zdziwić wiadomość, że Sapiehowie po paru latach bez żalu wyzbyli się Błotkowa, odsprzedając go magnatom z Brześcia, Hornostajom.

koncentracyjnym w Oświęcimiu. Według niepełnej listy w niemieckich obozach koncentracyjnych zginęło 20 mieszkańców Terespolu. W Oświęcimiu zginęli: były burmistrz Terespolu Andrzej Baj, księża Wincenty Celiński i Franciszek Michalak, organista Piotr Wardziński, sołtys gminy Aleksander Nowak, lekarz Łukasz Chodyniecki oraz Eugenia Janowicz, Feliks Jaworski, Maria Jaworska, właścicielka piekarni Julianna Kiryło i jej syn Wacław Kiryło, Zygmunt Gliński, Antoni Muszyński, Jan Sokołowski, Hilary Szydłowski, Ryszard Szczęsniewicz, Suligowski (urzędnik) i Seroczyński (podoficer). W Neugamer zginął Ryszard Jaworski, a na Zamku w Lublinie został rozstrzelany oficer Emil Jaworski. Po drugiej stronie frontu, w obozie sowieckim w Katyniu w roku 1940 został zamordowany kpt. broni pancernej Jan Jakuszko z Błotkowa Dużego.

1941

Niemcy już w roku 1940 przystąpili do odbudowy lotniska wojskowego w Małaszewiczach, by prace te zintensyfikować w pierwszej połowie roku 1941 w związku z planowaną napaścią na Związek Sowiecki. W czerwcu 1941 roku nastąpiła w Terespole znaczna koncentracja wojsk niemieckich rozlokowanych w mieście i we wszystkich okolicznych wsiach wokół miasta, gdzie zgromadzono łącznie ponad 400 dział przeciwpancernych. Na trzy dni przed atakiem na Związek Sowiecki Niemcy otrzymali sprzęt do przekraczania wód Bugu i wyposażenie do budowy mostów pontonowych, które wypróbowali podczas ćwiczeń na akwenach wodnych wokół Terespolu. Na kilka godzin przed atakiem, późnym wieczorem, zajęli pozycje strategiczne na linii Bugu. Atak nastąpił o godzinie 3 nad ranem w dniu 22 czerwca 1941 roku, wsparty zmasowanym nalotem

samolotów bombowych startujących z Małaszewicz oraz silnym ostrzałem artyleryjskim, w tym miotaczy ognia i Grubych Bert. Odbyła się w okolicach Suchego Mostu i Michalkowa. Zaskoczeni w twierdzy Sowietci podjęli kontratak lotniczy, zakończony niepowodzeniem. Podczas bitwy powietrznej rozegranej nad Terespołem zestrzelono 7 myśliwców sowieckich. Naloty bombardowców na broniących się w twierdzy Rosjan trwały trzy tygodnie. W czerwcu 1941 roku w Terespolu na północ od ulicy Topolowej utworzono obóz przejściowy dla sowieckich jeńców wojennych o nazwie Unterlager A, wchodzący w skład obozów Fronstalag 307, utworzonych w lasach k. Holi i Woskrzenicy Dużej. Obóz obejmował trzy drewniane baraki, otoczone dwoma rzędami drutów kolczastych wzmocnionych zasiekami i mógł pomieścić 2000 jeńców. Przebywało w nim łącznie 4000 jeńców sowieckich w czasie istnienia obozu od czerwca do końca listopada 1941 roku. Podczas likwidacji obozu część chorych jeńców rozstrzelano w forcie Łobaczewskim, dalszych 300 jeńców - na gruntach wsi Błotków Duży.

1942

Już w pierwszej połowie 1941 roku Niemcy przystąpili do tworzenia w Terespolu getta, ograniczając swobodę poruszania się Żydów poza obrębem wydzielonym. W Terespolu mieszkało wówczas około 1300 Żydów miejscowych, do których w maju 1941 roku przesiedlono pierwszy transport 385 Żydów z Krakowa. W sierpniu 1942 roku do Terespolu przybył transport dalszych 284 Żydów. Pod koniec września 1942 roku Żydzi z getta w Terespolu zostali wysiedleni do obozu przejściowego w Międzyrzeczu Podlaskim, po selekcji przewieziono ich do obozu koncentracyjnego na Majdanku, bądź też do żydowskich

obozów pracy. M.in. w Małaszewiczach od jesieni 1942 roku do lutego 1944 roku utworzono obóz żydowski w barakach na terenie tzw. Weroniki przy torach kolejowych, w którym przebywało przeciętnie 1000 osób jednocześnie. Żydów zatrudniano przy robotach ziemnych na lotnisku. W tym samym okresie w Terespolu istniał żydowski obóz pracy złożony z około 200 ludzi, zatrudnianych przy naprawach dróg, w budownictwie i pracach wodno-melioracyjnych. Z polecenia Niemców w Terespolu rozebrano i wyburzono 17 budynków żydowskich, w tym drewnianą bóżnicę przy dawnej ulicy Berka Joselewicza. Po wojnie do Terespoła nie powróciła ani jedna rodzina żydowska.

1943

Po eksterminacji terespolskich Żydów oraz aresztowaniach i osadzeniach w hitlerowskich obozach, bądź wywiezieniu na przymusowe roboty w głąb Rzeszy blisko 150 Polaków, liczba stałych mieszkańców Terespoła spadła poniżej 1300 osób. W mieście uruchomiono produkcję marmolady dla potrzeb armii niemieckiej, czynne były dwa młyny, węzeł kolejowy i punkt rozładunkowy na stacji kolejowej. Jednak większość zdolnych do pracy mężczyzn pracowała w pobliskich Małaszewiczach, w dużym kompleksie lotnisko - stacja kolejowa. Już w roku 1940 Niemcy sprowadzili tu pierwsze samoloty z obsługą naziemną i jednostkami artylerii przeciwlotniczej, a od roku 1941 pośpiesznie tworzyli placówki budowlane wojsk lotniczych. W roku 1943 obsady obozowe lotniska tworzyło około 1000 Żydów z obozu Weronika oraz kommando robocze złożone z 400 jeńców sowieckich i 100 włoskich, aresztowanych za odmowę współpracy z armią niemiecką. Na lotnisku oraz przy pracach na węźle kolejowym zatrudniano również blisko 2000 pracowni-

ków cywilnych. Tak duże skupisko Polaków, mających w gruncie rzeczy dużą swobodę poruszania się i kontaktów pomiędzy sobą na różnych stanowiskach pracy w Małaszewiczach, uaktywniało ruch oporu przeciw okupantowi. W Małaszewiczach od października 1943 do lutego 1944 roku utworzono kurs Zastępczej Szkoły Podchorążych i kurs podoficerski, na których wyszkolono około 60 podchorążych i ponad 100 podoficerów Armii Krajowej. W strukturach AK na początku 1943 roku utworzono Kierownictwo Dywersji (Kedyw), nastawione m.in. na sabotaż i dywersję na liniach komunikacyjnych i zdobywanie broni. Szkolący się podchorążowie i podoficerowie pracujący na węzle kolejowym w Małaszewiczach zdobyli dużo uzbrojenia, amunicji, sprzętu i oporządzenia wojskowego. Również na stacji w Terespolu działała komórka sabotażowa podporządkowana organizacyjnie 6 rejonowi Wojskowej Służby Komunikacyjnej AK. W Terespolu akcje dywersyjne były mocno ograniczone ze względu na dużą koncentrację wojsk niemieckich z obszarów tyłowych. Tylko raz, w dniu 17 listopada 1942 roku, udało się wysadzić most kolejowy przed Terespołem, powodując dużą przerwę w ruchu komunikacyjnym.

1944

W związku z coraz bardziej oczywistą klęską Niemców na wschodnich frontach walki, w końcu czerwca 1944 roku wschodni dystrykt lubelski z obszarów tyłowych ponownie przekształcił się w zaplecze frontu wschodniego. Niemcy próbowali utworzyć na Bugu linie obronne, mające za zadanie powstrzymanie ofensywy wojsk sowieckich. W połowie roku 1944 w Terespolu przebywało 2555 żołnierzy niemieckich i węgierskich oraz 10 policjantów. Liczba wojskowych znacznie prze-

kraczała liczbę mieszkańców miasta, zaś samo miasto zamieniono w koszary, lokując większość żołnierzy w kwaterach prywatnych. W lipcu 1944 roku od strony południowej na Podlasie wkroczyły oddziały Armii Czerwonej i Wojska Polskiego, które w dniu 26 lipca wyzwoliły Białą Podlaskę i Siedlce. W tym czasie na wschód od Białej, w kotle w Terespolu i Brześciu zamknięta była duża część wojsk niemieckich, mających zresztą pełną drogę odwrotu w kierunku północnym na Janów. Niemcy próbowali się bronić w Brześciu, umacniając swoje linie obronne przy Bugu. Trwały w tym czasie zmasowane ataki bombowców sowieckich na twierdzę brzeską i na lotnisko w Małaszewiczach oraz walki powietrzne o Brześć, toczone także nad Terespołem. Niemcy pośpiesznie organizowali w granicach Terespoła obronę artyleryjską i przeciwlotniczą. Front po krwawych i lecz krótkich walkach przeszedł przez Terespol w dniu 28 lipca 1944 roku. Wycofujący się Niemcy porzucili w okolicach miasta duże ilości broni przeciwpancernej. Wbrew obawom większości mieszkańców miasta, którzy na początku lipca ewakuowali się do okolicznych wsi w obszarach leśnych, sam Terespol nie poniósł większych strat w wyniku bombardowań i po przejściu frontu.

1944-45

Terespol od początku września do zimy 44/45 stał się główną trasą przerzutową wojsk sowieckich na front, który się zatrzymał na linii Wisły. Czynny był transport kolejowy i droga z Brześcia przez Suchy Most. W warunkach stałej dyslokacji przemieszczających się wojsk, w kilka dni po przejściu frontu w Terespolu przystąpiono do tworzenia władz gminnych. Administrację cywilną organizował ostatni wójt z okresu okupacji, Zygmunt

Skolimowski i współpracujący z nim niżsi urzędnicy gminy. Pierwszym zadaniem była organizacja szkół. Już w roku szkolnym 1944/45 w budynku szkoły łobaczewskiej utworzono Samorządowe Gimnazjum Miejskiej Rady Narodowej z dyrektorem Józefem Sosnowskim i szkołę podstawową z kierownikiem Janem Czajkowskim. Do normalnych zajęć przystąpiły też czynne w okresie okupacji szkoły podstawowe: siedmioklasowa w Terespolu i czteroklasowa w Błotkowie Dużym, kierowana przez Bronisławę Zajacówną. W tym samym czasie Wacław Żuk przystąpił do organizowania posterunku milicji. W pełni ukonstytuowane władze gminne w Terespolu na zasadzie instrukcji z dnia 22 sierpnia o organizacji władz administracyjnych w powiecie, wydanej przez Powiatową Radę Narodową w Białej Podlaskiej, powstały pod koniec roku 1944. Stanowisko przewodniczącego gminy objął wówczas Jan Ilkowski. Pod koniec roku 1944 Terespol liczył 1200 mieszkańców. Zasiedlanie miasta rozpoczęło się w drugiej połowie 1945 roku, gdy na konferencji poczdamskiej zapadły decyzje w sprawie nowych granic Polski. Przez Terespol przetoczyła się wówczas fala repatriantów z Bugu. Wolne pożydowskie domy zasiedlili w pierwszej kolejności przesiedleńcy wywodzący się z rejonu Brześcia.

1946-48

Do roku 1946 zdołano reaktywować większość zakładów, które były czynne przed wojną i podczas okupacji. Pod względem legisłacyjnym zakłady te nie podlegały żadnym roszczeniom własnościowym (przed wojną należały do Żydów), w związku z czym zostały one przyjęte pod zarząd państwa w ramach mienia opuszczonego. Zakłady przetwórstwa warzywnego przyjęła spółdzielnia "Społem", rzeźnię, masarnię i wytwórnię wód ga-

zowanych przyjęła spółdzielnia "Rolnik", natomiast mleczarnię - Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Białej Podlaskiej. Czynne były dwa prywatne młyny i piekarnia. Zakłady te w pełni zabezpieczały potrzeby żywnościowe regionu. Na podstawie dekretu o reformie rolnej z lipca 1944 roku rozparcelowano działki ogrodnicze po b. wyższych oficerach, położone przy dzisiejszej ulicy 3-go Maja i przekazano je mieszkańcom miasta. Działki te przynosiły później dodatkowe zyski z uprawy ogórków. Hale targowe wydzierżawiono pod sieć prywatnych sklepów oraz otwarto różnego rodzaju punkty usługowe: zakład mechaniczny, krawiecki, szewski, fryzjerski, dwie kuźnie, aptekę, punkt weterynaryjny itp. Począwszy od roku 1946, poprzez rok 1947 i 1948 trwał odwrót wojsk sowieckich z zachodu na wschód. Sowieci wycofywali nie tylko wojsko i sprzęt wojskowy lecz przede wszystkim olbrzymie "reparacje" wojenne w postaci mienia zagrabionego w Niemczech i na Ziemiach Odzyskanych. Transport odbywał się koleją, której przepustowość okazała się wkrótce niewystarczająca, a także samochodami i furmankami. Wąska gardziel na Bugu przez most kolejowy i most drogowy przez twierdę powodowała olbrzymie zatory, w związku z czym sowieci koczowali bezustannie w rejonie kolei i na miejskich pastwiskach. W tym okresie znacznie poszerzono węzeł PKP. Wraz z normowaniem się sytuacji politycznej kraju, w Terespolu utworzono jednostkę Wojsk Ochrony Pogranicza i Graniczny Urząd Celny.

1950

Do roku 1950 Terespol leżał w administracyjnych granicach ustalonych w okresie międzywojennym, na obszarze 83 ha, obejmującym 2/3 powierzchni faktycznej zabudowy miasta.

W roku 1950 w obszar miasta włączono tereny na wschód od Konowicy po przejście drogowe na Bugu, Błotków Mały (Kościuszki), Wołoczki (Łąkowa), ulicę Nową i część ulicy Piłsudskiego oraz tereny położone przy ulicy Wojska Polskiego na zachód od ulicy Granicznej i na północ od stacji PKP. W wyniku tej inkorporacji obszar miasta powiększył się 10-krotnie i wynosił 864 ha. Liczba mieszkańców miasta wzrosła do 3400 osób. Radzie miejskiej przewodniczył Piotr Misiejuk.

1949-60

Rosyjskie tory kolejowe o szerokości 1520 mm i polskie o szerokości 1435 mm powodowały konieczność przeładunku wszystkich towarów przewożonych pociągami przez Bug. Terespol nie nadawał się na graniczną stację przeładunkową ze względu na swoje uwarunkowania terenowe i gęstą zabudowę wzdłuż torów kolejowych, w związku z czym pod obszar portu przeładunkowego wytyczono duże tereny w rejonie stacji Małaszewicze, poczynając od Kobylan po Dobrynkę oraz na północ i południe od tych miejscowości. Wykorzystano infrastrukturę po byłym lotnisku w Małaszewiczach pod budowę lokomotywni i wagonowni, natomiast przy torach wybudowano dwie rampy przeładunkowe, dwie naziemne estakady przystosowane do przeładunków towarów sypkich oraz dwa terminale przystosowane do przeładunków towarów za pomocą suwnic bramowych. Równocześnie z budową terminali i zaplecza budynków administracyjnych w Małaszewiczach, na terenach leśnictwa Zalesie przystąpiono do budowy czterech dalszych terminali w Raniewie, Kowalewie, Podsędkowie i Wólce z szeroką gamą możliwości przeładunkowych na rampach, estakadzie, torach suwnicowych i torach zbliżonych, m.in. za pomocą taśmociągów,

wózków widłowych i do samochodów ciężarowych. Konieczność dostawy paliw z ZSRR do Polski i NRD zdecydowała o budowie Zakładu Produktów Naftowych CPN w Małaszewiczach, ze zbiornikami na ropę, benzynę i paliwo lotnicze oraz stacjami przeładunków cystern i nalewu. W latach 1949-60 były to największe inwestycje budowlane w powiecie białskopodlaskim. Na początku lat sześćdziesiątych suchy port przeładunkowy w Małaszewiczach był największym tego typu portem w Europie, a jego zdolność przerobowa osiągnęła 40 tys. ton ładunków sypkich i zjednostkowanych oraz 3 tys. ton benzyny i paliw na dobę i była wyższa od przeładunków dobowych portów w Gdyni i Gdańsku razem wziętych. Port przeładunkowy w Małaszewiczach definitywnie rozwiązał problem zatrudnienia w rejonie. W roku 1960 65% czynnych zawodowo mieszkańców Terespoła pracowało w transporcie, z tego 1200 osób w Małaszewiczach.

1953-55

Powody nie tyle gospodarcze, co militarne, zdecydowały o modernizacji przejścia drogowego przez Bug oraz o budowie obwodnicy drogi E-30 na południe od Terespoła, z wiaduktem przez tory kolejowe. Rejon Bugu był wtedy jedną z najbardziej strzeżonych granic w Europie, z pasami ziemi ornej wzdłuż rzeki i zasiekami z drutu, a sam przyjazd do miasta przygranicznego wymagał zezwolenia władz i był połączony z kontrolą dowodów osobistych. Pod budowę obwodnicy użyto nasypów ziemnych jednego z dwóch fortów w Lebedziewie oraz prochowni w Terespolu, niszcząc bezpowrotnie inżynierskie zabytki sztuki fortyfikacyjnej z XIX wieku, rozebrano też nasypowy odcinek starej drogi z Kodnia do Brześcia, niszcząc z kolei unikalne stanowisko flory wzdłuż drogi, złożone z wierzb, krzewów

kolczastych i zdziczałego chmielu. Chmiel był relikcją pozostałością po dawnych uprawach dla potrzeb własnych browarów, które istniały w Terespolu przez 200 lat.

1956-65

Liberalizacja w przepisach prawa handlowego po roku 1956 zapoczątkowała zainteresowanie terespolskimi ogórkami, które dobrze się sprzedawały w kraju i za granicą. Powstały trzy przedsiębiorstwa wyspecjalizowane w produkcji ogórków. Eksportowe Zakłady Przetwórstwa Warzywnego w Terespolu produkowały głównie ogórki konserwowe, otrzymując wkrótce (w 1964 roku) międzynarodowy znak najwyższej jakości za swoje wyroby, jako pierwsze przedsiębiorstwo tego typu w Polsce i osiągając moc przerobową około 700 ton puszek ogórków rocznie. Eksport roczny osiągał 500 ton, a bardzo dobre wyroby trafiały na rynki m.in. Stanów Zjednoczonych, Kanady, Austrii, Angli, Niemiec, Szwecji, a nawet tak egzotycznych krajów jak Syjam i Wenezuela. Dwie kwaszarnie ogórków na Konowicy i w Kobylanach należały do Centrali Spółdzielni Ogrodniczych w Białej Podlaskiej, natomiast kwaszarnia ogórków w forcie lebiedziowskim - do spółdzielni "Samopomoc Chłopska" w Terespolu. Przedsiębiorstwa te eksportowały ponad 1500 ton ogórków w beczkach rocznie. Wszystkie te przedsiębiorstwa surowiec do produkcji ogórków uzyskiwały ze skupu od mieszkańców okolicznych wsi. Natomiast handel ogórkami na rynki krajowe przeszedł w ręce przedsiębiorców prywatnych, którzy, jak się szacuje, wywozili z Terespolu 3-krotnie więcej ogórków, niż wszystkie przedsiębiorstwa uspołecznione. Rodziło to określone przychody producentów indywidualnych, w tym także duże zyski producentów z Terespolu. W latach pięćdzie-

W rzeczywistości Błotkowo, jako wieś, nie przedstawiało wówczas żadnej wartości, przynajmniej dla Sapiechów. Były to bowiem raczej błota i niewielkie wyspy pól uprawnych położone pośród błot. Były one poprzecinane licznymi rzeczkami, jeziorkami i starorzeczami Bugu, dziś już nie istniejącymi, o czym nas przekonał choćby odnaleziony po wojnie stary, XVIII-wieczny plan starego Brześcia i Terespoła. Trudno na nim rozpoznać znane nam dzisiaj tereny. Należy jednak pamiętać, że klimat w XVI i XVII wieku na obszarach Polski był ostrzejszy niż dzisiaj i odznaczał się obfitymi opadami śniegu oraz krótkimi zmianami cyklicznymi pór roku. Wiosenne roztopy powodowały często bardzo gwałtowne powodzie, które nie tylko zalewały starorzecza Bugu i pola uprawne, niszcząc zasiewy, zabudowania, groble, mosty i rowy, ale także mogły zmieniać bieg koryta rzeki. Zakładanie osiedli na takich właśnie terenach zawsze oznaczało większy, niż na terenach płaskich, wysiłek człowieka w walce z żywiołami przyrody i wymagało skomplikowanych zabiegów inżynieryjnych, aby w ogóle utrzymać się i mieszkać na terenach zalewowych pośród błot. A także motywacji.

Tą motywacją dla istnienia wsi, osiedla, a później miasta Terespoła był pobliski Brześć Litewski, położony dokładnie po drugiej stronie Bugu. W czasach staropolskich Brześć był największym, obok Wilna, miastem położonym na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i jednym z ważniejszych ośrodków politycznych w Rzeczypospolitej, czego przykładem były zwoływane w Brześciu sejmy i sejmiki. Zapewne przypadek sprawił, że kolejny właściciel Błotkowa, marszałek Wielkiego Księstwa Litewskiego Krzysztof Dorohostajski w roku 1609 przekazał dobra błotkowskie królowi Zygmuntowi III Wazie, a król wybudował niebawem w Błotkowie okazały pałac z ogrodami i z widokiem na zamek brzeski poprzez Bug. Już

siątych i w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych wybudowano w Terespolu 167 domów prywatnych, z tego 85 murowanych, za przychody uzyskiwane głównie z produkcji i handlu ogórkami. Ale względna zamożność mieszkańców miasta uzewnętrzniała się także w podwyższonym standardzie wyposażenia mieszkań, z nowymi typami mebli i zmechanizowanym sprzętem gospodarstwa domowego, zakupem samochodów i innych dóbr. Np. w roku 1963 w Terespolu było zarejestrowanych 1008 abonentów radiowych, 61 abonentów telewizyjnych (nie było jeszcze stacji przekąnikowej w Łosicach) i 94 abonentów telefonicznych.

1958

Utworzono amatorski chór "Granica" z dyrygentem Romanem Oszczanem, akompaniatorem Lechem Tellosem i solistką zespołu Janiną Kobierską. Chór działał do roku 1995 i przez 37 lat swojej działalności dorobił się olbrzymiego repertuaru, złożonego z 220 opracowań na cztery głosy pieśni ludowych, patriotycznych, wojskowych, sakralnych (polskich i łacińskich) oraz pieśni klasycznych kompozytorów polskich i obcych. Chór "Granica" koncertował na wielu występach okolicznościowych, festiwalach pieśni i licznych imprezach religijnych w Polsce i na Białorusi. Był nagradzany, uhonorowany m.in. Srebrną Odznaką Polskiego Związku Chórów i Orkiestr, przyznaną w roku 1983 w Warszawie. Długoletnim dyrygentem i kierownikiem artystycznym chóru był Henryk Rozporski.

1961-65

Na początek lat sześćdziesiątych przypadają pierwsze powa-

źniejsze inwestycje w mieście w okresie powojennym. Terespol posiadał wówczas 31 ulic ze starą drewnianą zabudową, niewiele zmienionych od czasów wojny (poza zabudową indywidualną raczej na obrzeżach miasta), z których tylko dwie ulice posiadały utwardzoną nawierzchnię. Brak było chodników, Terespol nie posiadał prawie wcale zieleni, a niektóre ulice np. Aleja Marzeń, Buczka, Cicha, część Sienkiewicza nie posiadały także elektryczności. Dobrą passę budowlaną zapoczątkował okres kadencji Wandy Kuśnierek, absolwentki Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie, na stanowisku przewodniczącej Miejskiej Rady Narodowej. Za jej kadencji do roku 1964 wybudowano w Terespole 6 pierwszych bloków mieszkalnych, z których 3 bloki komunalne usytuowano na rynku i 3 dalsze bloki Urzędu Celnego na ulicy Czerwonego Krzyża. Oddano także do użytku kilka obiektów użyteczności publicznej: nową przychodnię lekarską z izbą porodową przy ulicy Czerwonego Krzyża, remizę strażacką wybudowaną w miejscu dawnej bóżnicy żydowskiej, kino "Granica" i pawilon "Domu Książki" przy Wojska Polskiego. Lecz najbardziej prestiżową inwestycją budowlaną były dwa obiekty o pierwszorzędym znaczeniu: nowoczesna szkoła podstawowa przy ulicy Sienkiewicza i nowy dworzec PKP.

1963

Terespol co najmniej od czasów I wojny światowej borykał się z trudnościami lokalowymi szkół podstawowych, gdyż tak należy określić lokalizację poszczególnych klas szkoły w różnych budynkach, położonych w różnych częściach miasta. Jeszcze w początkach lat dwudziestych zachował się i częściowo był użytkowany XIX-wieczny drewniany budynek pierwszej szko-

ły elementarnej wybudowanej w nowym Terespolu, położony nieco na wschód od dzisiejszego Liceum Ogólnokształcącego, który charakteryzował się bardzo wysokim dwuspadowym słomianym dachem. Drewniana szkoła przy kościele została wybudowana zaraz po I wojnie światowej i niebawem okazała się zbyt ciasna, ponieważ w okresie międzywojennym filie tej szkoły mieściły się m.in. w Belwederze, w budynku zajmowanym dzisiaj przez restaurację "Zielona" oraz w jednym z domów przy ulicy Czerwonego Krzyża. W okresie powojennym sytuacja lokalowa szkoły podstawowej w Terespolu pozostała bez zmian. Do budowy nowej szkoły przystąpiono w roku 1961, w ramach ogólnopolskiej akcji 1000 szkół na tysiąclecie Państwa Polskiego. Prace rozpoczęto od utwardzenia żużlem nawierzchni ulicy Sienkiewicza oraz doprowadzenia elektryczności do tych rejonów ulicy, gdzie miała powstać szkoła. Szkoła została wybudowana kosztem ponad 8 mln złotych i oddana do użytku w 1963 roku. Było w niej wówczas 15 sal lekcyjnych, pracownię biologiczną, fizyczną i techniczną, biblioteka, sala wychowania fizycznego, świetlica, stołówka i kuchnia. W roku 1963 do szkoły uczęszczało 740 uczniów, których nauczało 25 nauczycieli. Zatrudniono 9 osób personelu administracyjnego i gospodarczego.

1964

Stary dworzec w Terespolu wybudowany został około roku 1870 i znajdował się w końcu dzisiejszej ulicy Stacyjnej. Spełniał on różnorakie funkcje związane z obsługą podróżnych, w tym także posiadał niegdyś miejsca noclegowe oraz restaurację, odwiedzaną zwłaszcza chętnie przez budowniczych fortów. Jerzy Andrzejewski na dworcu w Terespolu z tego okresu umieścił fragment swojej powieści "Miazga". Przez krótki czas z dworca

w Terespolu kursowały "tramwaje konne" przez most liniowy na Bugu do twierdzy brzeskiej. W latach wojen dworzec spełniał ważne funkcje strategiczne. Tu rozegrała się decydująca potyczka kawalerii mjr Jerzego Dąbrowskiego z Niemcami o wyzwolenie Terespolu w dniu 9 lutego 1919 roku, a podczas okupacji mieściła się niemiecka jednostka patrolowa granicznej służby celnej i ... komórka sabotażowa AK. W latach powojennych stary dworzec w Terespolu okazał się niewystarczający dla obsługi ruchu pasażerskiego i został rozebrany w roku 1978. Nowy dworzec wybudowano w innym miejscu, dokładnie na trasie ulicy Janowskiej łączącej Łobaczew z Terespołem. Jego projektantem był architekt Stanisław Kaller z Centralnego Biura Budownictwa Kolejowego w Warszawie, twórca kilku nowoczesnych dworców w Polsce, m.in. Dworca Gdańskiego w Warszawie. Dworzec w Terespolu z założenia miał być wizytówką kraju dla podróżnych przybywających ze wschodu, stąd też nadano mu charakter prestiżowy, z okazałymi wystrojami z piaskowca, marmuru i dużych oszklonych płaszczyzn. Koszt budowy dworca wynosił 35 mln. złotych, a jego uroczyste otwarcie odbyło się w dniu 6 czerwca 1964 roku.

1966

W marcu 1966 roku miała miejsce w Terespolu największa powódź stulecia od roku 1924. Stan alarmowy wody został przekroczony w dniu 22 lutego i osiągnął szczytowy poziom w dniu 3 marca, kiedy poziom wody wzrósł do 422 cm i przekraczał stan alarmowy o 172 cm. Została wówczas zalana pradolina Bugu i zatopione wsie Murawiec, Michalków, Samowicze i Kukuryki oraz cały Terespol za wyjątkiem ulic Wojska Polskiego i Czerwonego Krzyża. Woda przerwała most w Terespolu na

trasie E-8 i uszkodziła most na Konowicy. Wysoki stan wody utrzymywał się do dnia 5 marca i całkowicie sparaliżował życie miasta. Łączność z niektórymi rejonami w mieście utrzymywały amfibie wojskowe, łodzie i tratwy. Powódź została dokładnie zaobserwowana przez istniejącą w Terespolu od roku 1954 Stację Meteorologiczną, mieszczącą się wówczas przy ulicy Narutowicza. Stację przeniesiono w roku 1972 na ulicę Polną. Jest ona wyposażona w różnorakie, wysokiej klasy termometry, barometry, deszczomierze, wodowskazy na Bugu, maszty z wiatromierzami i inne urządzenia służące m.in. do obserwacji zaćmień słońca, a nawet trzęsień ziemi, co istotnie zaobserwowano w Terespolu w dniu 4 marca 1977 roku. Stacja Meteorologiczna w Terespolu podlega Instytutowi Meteorologii i Gospodarki Wodnej w Warszawie i jest jedyną w województwie białskopodlaskim. Jej wieloletnim kierownikiem był Edward Denis.

1966-75

W latach 1966-71 funkcję przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej w Terespolu pełnił mjr Henryk Hawrot. Był on jednym z najlepszych gospodarzy miasta w okresie powojennym, na cołożyły się także okoliczności obiektywne, związane z dużymi subwencjami państwowymi na pokrycie strat spowodowanych powodzią z roku 1966. Ze środków tych wybudowano wały przeciwpowodziowe od strony Bugu i uporządkowano nawierzchnię wraz z chodnikami niemal wszystkich ulic Terespolu, w którym większość ulic na obrzeżach miasta, jak np. Łąkowa, Kościuszki, Piłsudskiego czy Nowa były polnymi drogami. Zasadzono większość rosnących dzisiaj drzew. Był to także okres intensywnej rozbudowy miasta. W roku 1972 nastąpiła reorganizacja administracji terenowej, w wyniku której powstała

Miejsko-Gminna Rada Narodowa, a organem wykonawczym został naczelnik miasta i gminy. Pierwszym naczelnikiem Miasta i Gminy Terespol został Józef Misiejuk, a sekretarzem - Andrzej Kwiatkowski. W roku 1972 powstała spółdzielnia mieszkaniowa "Zgoda" i były zbrojone tereny pod budowę bloków kolejowych. Pierwsze duże bloki mieszkalne wybudowano później, po roku 1975, wcześniej natomiast przystąpiono do budowy dużego osiedla "Wschód".

1976

Osiedle "Wschód" powstało na planie starego Terespoła z czasów Flemminga i w ogólnym zarysie odpowiadało dawnej zabudowie miasta. Główna ulica osiedla, Wspólna, przeprowadzona została niemal dokładnie na linii istniejących tu niegdyś ulic Warszawskiej i Brzeskiej i przecinała dawny rynek od północy, ulica Lipowa wytyczona została w planie ulicy Komisarskiej, którą przed dwustu laty zamieszkiwali urzędnicy z zarządu i administracji dóbr, a ulica Akacjowa pokrywała się do pewnego stopnia z dawną ulicą Zaskolną w żydowskiej dzielnicy starego Terespoła. Podczas kopania fundamentów pod dom Teodora Poleszczuka przy ulicy Wspólnej 19 został odkopany skarb monet pod grubą warstwą zmurszałej cegły, ukryty w glinianym dzbanie na głębokości 120 cm w ziemi. Jak się później okazało, skarb monet terespolskich liczył ogółem 9525 sztuk o łącznej wadze 10,7 kg, z czego 9517 monet stanowiły miedziane szelągi, tzw. boratynki z czasów Jana Kazimierza (znanego nam już właściciela pałacu w Błotkowie), bite w mennicach Korony i Litwy w latach 1659-1666, w tym również w mennicy w Brześciu. Szelągi, zarówno polskie jak i litewskie, posiadały na awersie popiersie Jana Kazimierza i herb Ślepo-

wron, natomiast na rewersie szelągów polskich znajdował się Orzeł, a litewskich - Pogoń. Data ukrycia skarbu terespolskiego przypada najwcześniej na rok 1711, ponieważ wśród pojedynczych monet znajdowały się monety obce, pośród których były szelągi ryskie, szelągi liwońskie z Inflant oraz połuszkі rosyjskie Piotra I bite od roku 1711. Nie przeczy temu duża ilość boratynek, które zaprzestano bić po roku 1666, ale jeszcze przez 100 lat znajdowały się one w powszechnym obiegu i stanowiły podstawową masę drobnej monety zdawkowej. Skarb terespolskich monet, stanowiący największe znalezisko monet nowożytnych na terenie województwa białskopodlaskiego i jedno z największych znalezisk boratynek w Polsce, po oczyszczeniu i konserwacji został przekazany Muzeum Okręgowemu w Białej Podlaskiej.

1975-77

Połowa lat siedemdziesiątych zaowocowała, jak wszędzie w Polsce w okresie prosperity budowlanej zwanej "okresem gierkowskim", niespotykanym wcześniej rozwojem budownictwa mieszkaniowego. Spółdzielnia mieszkaniowa "Zgoda" oddała wówczas do użytku pierwsze duże pięciokondygnacyjne bloki mieszkalne i wraz z powstałą w 1983 roku spółdzielnią "Przyszłość" rozrosła się w największą dzielnicę miasta, złożoną w roku 1991 z 10 bloków spółdzielczych i wybudowanych wcześniej 4 bloków kolejowych. W budowie była wówczas duża przychodnia lekarska i apteka przy ulicy Sienkiewicza, a wcześniej oddano do użytku pawilon Domu Handlowego przy Czerwonego Krzyża (1977) i na rynku wybudowano reprezentacyjną restaurację "Kos" (1978).

1978

W roku 1978, zapewne w związku z mającą się odbyć za dwa lata olimpiadą w Moskwie, wybudowano miejski stadion z boiskiem, bieżnią, kortami, trybunami dla widzów i ładnym stylowym budynkiem z halą treningową, zapleczem socjalnym i noclegownią. Rozpoczęto też budowę ośrodka rekreacji w Kobylanach wraz z campingiem i zajazdem, które później stały się zapleczem materialnym z uzyskiwanych przychodów dla Ludowego Klubu Sportowego w Terespolu. Sport, zwłaszcza piłka nożna, cieszyły się zawsze dużą popularnością w Terespolu w całym okresie powojennym i przyciągały tłumy widzów. Boisko najpierw usytuowane było na rynku od strony Czerwonego Krzyża, a po wybudowaniu na początku lat sześćdziesiątych pierwszych bloków mieszkalnych w tej części rynku, zostało przeniesione na miejskie pastwisko przy cerkwi, na obecne miejsce. Tuż po wojnie działał bardzo dobry klub piłkarski "Kolejarz", złożony w dużej mierze z przedwojennych piłkarzy z Brześcia, po nim była "Terespolanka". Jednak największe osiągnięcia sportowe Terespoli przypadły pod koniec lat osiemdziesiątych, z chwilą założenia sekcji podnoszenia ciężarów. Bardzo dobra praca z młodzikami znakomitych trenerów Stefana Polaczuka i Tomasza Oleszczuka zaowocowała sukcesami na skalę krajową, a ciężarowcy z Terespoli w kategorii juniorów byli jedną z najlepszych drużyn w Polsce.

1979

Z końcem lat siedemdziesiątych ilość wiernych parafii rzymskokatolickiej w Terespolu przekroczyła 6000 osób i stary kościół z 1863 roku, budowany z myślą dla około 500 ludzi wyznają-

cych wówczas katolicyzm, nie mieścił już wszystkich wiernych uczestniczących w nabożeństwach. Powstała wówczas idea budowy nowego kościoła, której inicjatorem był ówczesny dziekan ks. Józef Guzewski. Budowę kościoła rozpoczęto w roku 1979 i zakończono w roku 1984, w bardzo trudnym okresie stanu wojennego. Pierwszym nabożeństwem w nowym kościele była msza prymicyjna, odprawiona w dniu 23 czerwca 1985 roku przez nieżyjącego już o. oblata, ks. Mirosława Horoszko z Terespolu. Być może z przyczyn materialnych, kościół nie jest udany architektonicznie poprzez chybione założenie połączenia go ze starym kościołem na linii krzyża. Prezentuje bowiem inny styl i jest znacznie wyższy, a proste nieozdobne ściany, dwuspadowy dach i ciężka wieża kłócą się z architektoniczną lekkością starego kościoła. Jak dotąd, w zabudowie wewnątrz kościoła nie pomyślano o urządzeniu odrębnego ołtarza dla niezwyklej figury Chrystusa, przywiezionej do Terespolu po wojnie w roku 1945 ze Zbirogów koło Brześcia przez ks. Pawlonkę. Historyczny rodowód tej figury wywodzi się z dawnych kresów Rzeczypospolitej, które weszły później w skład imperium tureckiego. Posąg został wykupiony z rąk muzułmanów na podstawie umowy, według której Polacy mieli zapłacić Turkom tyle złota, ile sam posąg ważył. Ale wszak stał się cud i na szali znalazło się dziwnie mało złota. Posąg powrócił do Polski podczas wyprawy wojsk marszałka Józefa Piłsudskiego na Kijów w roku 1920. Wieziony do Polski koźmi, pozostał w Zbirogach od dnia 14 czerwca 1920 roku, ponieważ konie odmówiły dalszej drogi i uklekły przed wiejskim kościołem. W latach międzywojennych posąg Chrystusa w Zbirogach był obiektem szczególnego kultu i uchodził za cudowny. Po wojnie został zapomniany.

1979-89

Ostatnią kadencję naczelników miasta i gminy Terespol pełnili kolejno: Antoni Tarasiuk, Józef Misiejuk i Janusz Jencz.

1981

7 kwietnia 1981 roku zmarł Karol Andrzejuk, jeden z założycieli Liceum Ogólnokształcącego w Terespolu, jego dyrektor w latach 1948-1969 oraz jedyny terespolanin, którego nazwiskiem nazwano jedną z ulic miasta. Uporowi i wytrwałości Karola Andrzejuka w trudnych latach powojennych Liceum zawdzięcza swoje istnienie. Założone w roku 1944 gimnazjum nie posiadało własnego budynku i mieściło się w drewnianej szkole podstawowej w Terespolu. Przeniesione w roku 1948 do szkoły łobaczewskiej, dysponowało dwiema salami w nie wykończonym wówczas budynku i dwiema salami w drewnianej oficynie. W roku 1950 gimnazjum zostało upaństwowione i jako Państwowa Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Licealnego dysponowało czterema salami lekcyjnymi, zajmując połowę piętra. W roku 1954 wykończono całe piętro i Liceum dysponowało już 6 salami lekcyjnymi i pracowniami naukowymi. W roku 1969 dobudowano skrzydło szkoły z salą gimnastyczną wraz z zapleczem i dwiema salami lekcyjnymi. W roku 1972 Liceum otrzymało nazwę im. Bohaterów Warszawy. Liceum Ogólnokształcące do roku 1996 opuściło ponad 2300 absolwentów, z których blisko 700 ukończyło szkoły wyższe.

1985-90

Środkowy odcinek terenów rolnych na północ od ulicy Ko-

pod koniec XVI w. na końcu Mostu Bużnego Brzeskiego znajdował się dwór wraz z zajazdem, piekarnią, browarem i młynem oraz starym siołem Błotkowo i folwarkiem w dość odległych Polatyczach. Teraz jednak, wraz z budową królewskiego pałacu, osiedle przeniosło się znad Bugu na bardziej przestrzenne tereny za Rogatką i poczęło się rozrastać. Niestety, pałac został spalony i ograbiony podczas potopu szwedzkiego i już nie podniósł się z ruiny. Spadkobierca Zygmunta III Wazy, jego syn król Jan Kazimierz, który w czasach świetności zwołał nawet w pałacu błotkowskim posiedzenie senatorów, sprzedał Błotków za pół darmo Cyprianowi Brzostowskiemu, mniej znaczącemu politykowi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Osiedle jednak, skoro powstało, trwało w najlepsze i obficie korzystało z profitów Brześcia Litewskiego. Tędy bowiem prowadził jeden z głównych szlaków z Warszawy do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a Błotków już wtedy nauczył się korzystać ze świadczenia usług dla podróżnych, czego przykładem były istniejące tu zawsze karczmy i zajazdy.

Józef Bogusław Słuszką, który był kolejnym właścicielem Terespola, przeszedł do historii jako budowniczy kościołów i człowiek wielkiej pobożności, gdy tymczasem następny właściciel Terespola, hetman wielki litewski Ludwik Konstanty Pociej, zasłynął raczej jako hulaka i pijak, który nie miał czasu ani chęci dbać o swoje interesy. Tak czy inaczej w połowie XVIII wieku zadłużony i zaniedbany Terespol od spadkobierców Pocijów przeszedł w ręce podskarbiego wielkiego litewskiego, naturalizowanego w Polsce arystokraty pruskiego Jana Jerzego Flemminga, który w województwie brzeskim posiadał olbrzymie dobra ziemskie i dlatego postanowił na stałe osiedlić się w Terespole, aby stąd zarządzać swoimi majątkami. Flemming wybudował od nowa właściwie całkiem inne miasto

ściuszki przeznaczono pod budowę osiedla domów jednorodzinnych. Osiedle Kodeńskie - 1 zostało wybudowane w latach 1985-90 w planie czterech ulic: Kardynała Wyszyńskiego, Sikorskiego, Pułaskiego i Armii Krajowej i składało się wówczas z 83 zróżnicowanych architektonicznie domków jedno i dwurodzinnych. Do roku 1990 osiedle uzyskało pełną infrastrukturę komunalną, łącznie z nawierzchnią asfaltową i jako jedno z pierwszych zostało podłączone do sieci wodociągowej. Ukończenie budowy Osiedla Kodeńskiego-1 zbieгло się z rozpoczęciem budowy nowego osiedla przy sąsiedniej ulicy Piłsudskiego. Jednak osiedle przy Piłsudskiego jest mocno ograniczone szczupłością działek budowlanych, w związku z czym dalsza zabudowa indywidualna zostanie ponownie przeniesiona na grunty komunalne przy ulicy Kardynała Wyszyńskiego, gdzie powstanie Osiedle Kodeńskie-2. Zabudowa południowych terenów miasta ostatecznie ukształtuje centrum Terespoła i główna ulica Wojska Polskiego zostanie przesunięta z peryferii w sam środek miasta.

1987

Do Terespoła został włączony Błotków Duży, w wyniku czego obszar miasta powiększył się do 1020 ha, czyli około 10 km².

1988-90

Rozpoczęto wiercenie dwóch studni głębinowych na stacji uzdatniania wody pitnej przy ulicy Kodeńskiej. Struktura geologiczna Terespoła jest niekorzystna z punktu widzenia hydrologii i odznacza się znaczną zawartością rud żelaza, stąd też zaszła konieczność dowiercenia się do podkładów jurajskich, leżących

na głębokości 320 m. Do roku 1990 uzyskano optymalny pobór 1110 m^3 wody na dobę i przystąpiono do budowy pierwszego odcinka sieci wodociągowej na Osiedlu Kodeńskim. Docelowy pobór wody osiągnie wydajność 1440 m^3 wody na dobę i zabezpieczy z rezerwą potrzeby miasta.

1990

15 lipca otwarto w Terespolu przy ulicy Czerwonego Krzyża kościół zielonoświątkowy, wybudowany w krótkim okresie czasu od marca 1989 roku. Architektonicznie kościół stanowi kompilację stylów współczesnych kościołów katolickich i ewangelickich i według takiej koncepcji został zaprojektowany przez architekta z Łodzi. Architekturę gmachu określają na zewnątrz bryły trzech nakładających się na siebie elementów dachu oraz motyw trzech krzyży z ciemnej cegły, wplecionych w kompozycję okien i ścian. Wnętrze kaplicy zdobi ascetyczny ołtarz, złożony z otwartej białej księgi i krzyża w kolorze złotym. Koszt budowy kościoła wyniósł 200 mln. złotych. Kościół Zielonoświątkowy został założony w roku 1983 przez jego pastora, lekarza Mirosława Zabłockiego i liczy obecnie około 130 wyznawców. Nie jest jedynym kościołem wyznaniowym, wywodzącym się z protestantyzmu. W Terespolu od początków lat powojennych działał zbór wyznawców Świadków Jehowy, których siedziba mieści się obecnie w zachodniej części miasta przy ulicy Wojska Polskiego. Zbór liczy około 80 wyznawców. Poza tym dwie osoby z Terespolu należą do wyznawców Kościoła Chrześcijan Baptystów. Tradycje wyznań protestanckich w Terespolu liczą już 250 lat i zostały zapoczątkowane przez kolonistów niemieckich, którzy osiedlili się tu około roku 1750. W Terespolu działał wówczas przez ponad 80 lat kościół

ewangelicki liczący ponad dwustu wyznawców.

1989-95

W grudniu 1989 roku ukazał się pierwszy numer "Gońca Terespolskiego", pisma Komitetu Obywatelskiego "Solidarność", założonego przez Andrzeja Kwiatkowskiego, Wiesława Jurka i Jana Polkowskiego oraz fotografa Krzysztofa Tarasiuka. Założeniem programowym pisma była kampania wyborcza do wyborów samorządowych zapowiedzianych na 27 maja 1990 roku. "Goniec Terespolski" odegrał w tej kampanii dużą rolę. W "Odezwie do mieszkańców miasta i gminy" opublikowanej w nr 6 z dnia 15 kwietnia podjęto hasło: "W tych wyborach po raz pierwszy mamy sami zdecydować, kogo wybierać i mamy szansę być wybranymi". W następnym numerze z 13 maja podjęto kolejne hasło: "Nasze sprawy bierzemy w swoje ręce. Warszawa ani Biała Podlaska nie załatwią nam naszych spraw". Ogłoszono też kandydatów z listy Komitetu Obywatelskiego "Solidarność" do wszystkich 9 obwodów wyborczych w Terespolu. Pismo miało szeroki rezonans społeczny i dotarło praktycznie do wszystkich środowisk, ponieważ było kolportowane na terenie kościoła po nabożeństwach. Wszyscy kandydaci z listy Komitetu Obywatelskiego "Solidarność": Jan Polkowski, Kazimierz Witkowicz, Stefan Danieluk, Tadeusz Dajda, Wiesław Jurek, Marian Barszczewski, Bożena Kowaluk, Maria Dziem i Andrzej Kwiatkowski w wyborach samorządowych z 27 maja 1990 roku odnieśli zdecydowane zwycięstwo, uzyskując średnio od 50 do 80 % głosów. Pismo spełniło swoje funkcje polityczne po wyborach i zostało przekształcone w periodyk kulturalny, z podtytułem "Pismo Przyjaciół Terespoła i Okolic". Do roku 1995 ukazało się 34 numerów pisma. "Goniec Terespolski"

publikował dużo materiałów historycznych związanych z regionem, w tym unikalne prace ks. prałata Zdzisława Oziembło o męczennikach pratulinińskich i ks. Romana Piętki o unitach obrządku bizantyjsko-słowiańskiego z Kostomłot. Ukazały się numery monograficzne, poświęcone historii i współczesności Terespoła, Kodnia, Małaszewicz, Nepli i Pratulina. Swoje wiersze publikowali bardzo dobrzy poeci terespolscy: Janina Łojewska i Henryk Szypica. Pismo redagował w tym okresie Janusz Tarasiuk.

1990-91

Na sesji Rady Miasta i Gminy w dniu 15 czerwca 1990 roku w głosowaniu tajnym burmistrzem Terespoła został wybrany Krzysztof Iwaniuk, 31-letni wówczas inżynier elektronik z Kobylan. Program swój upatrywał w szybkości załatwiania spraw i pilotowaniu interesów związanych z utworzoną wówczas strefą wolnocłową w Małaszewiczach. Podjął rzeczywiście szybkie i efektywne działania w trzech kierunkach: wspieraniu prac związanych z oddaniem do użytku centrali telefonicznej i rozbudowie sieci telefonicznej (inwestorem tych prac był Urząd Poczty i Telekomunikacji w Białej Podlaskiej), kontynuacji budowy stacji uzdatniania wody i rozbudową sieci wodociągowej oraz prywatyzacji handlu i usług. Krzysztof Iwaniuk w połowie swojej kadencji na stanowisku burmistrza podjął energiczne działania zmierzające do rozdzielenia miasta od gminy pod demagogicznymi, w gruncie rzeczy, hasłami. Mianowicie mówiło się jawnie lub mniej jawnie, że zyski, jakie wypracowuje gmina, idą na utrzymywanie miasta. W rozpisany wóczas plebiscycie wszystkie 26 sołectw opowiedziały się za

oderwaniem gminy Terespol od miasta, podczas gdy plebiscyt ten nie wywołał żadnego rezonansu w samym Terespolu. W odezwie opublikowanej w "Gońcu Terespolskim" jesienią 1991 roku Krzysztof Iwaniuk stwierdził: "Przed 18 laty władze państwowe podjęły decyzję o połączeniu Miejskiej Rady Narodowej w Terespolu oraz Gromadzkiej Rady Narodowej w Błotkowie. Wrzesień tego roku udowodnił, że każdy sztuczny twór wcześniej czy później musi przestać istnieć. Spełniała się wola większości mieszkańców gminy. Od 1 stycznia 1992 roku będą funkcjonowały dwie osobne jednostki samorządu lokalnego: Rada Miejska i Rada Gminy". Terespol powrócił więc do stanu pierwotnego - stał się ponownie odrębną jednostką samorządową, jaką był nieprzerwanie od roku 1832, poza krótkim okresem w latach 1972-91. Z punktu widzenia interesów gminy była to decyzja jak najbardziej korzystna. Budżet gminy w dużej mierze oparty jest na podatkach od dzierżawy gruntów, a na terenie gminy leżały duże przedsiębiorstwa transportowe: suchy port przeładunkowy i baza CPN w Małaszewiczach oraz przejście graniczne dla samochodów ciężarowych w Kukurykach. Na 166 ha gruntów przygotowywany był wolny obszar celny w Małaszewiczach i mówiło się o budowie terminalu samochodowego z odprawą celną w Koroszczynie.

1992

Formalne rozdzielenie miasta i gminy nastąpiło z dniem 1 stycznia 1992 roku, jednak w rzeczywistości sprawy proceduralne były bardziej skomplikowane i wymagały rozpisania dodatkowych wyborów uzupełniających do pełnego składu rad gminnych. Wybory uzupełniające przeprowadzono w dniu 23 lutego 1992 roku i w trzy dni później, 26 lutego, na posiedzeniu Rady

Miasta wybrano na burmistrza Terespoła Edwarda Jakuszko. Rozdział terytorialny obydwu gmin okazał się niekorzystny dla miasta i doprowadził do podziału jednolitej, w gruncie rzeczy, aglomeracji miejskiej na umownej granicy przebiegającej pomiędzy Terespołem i Łobaczewem. Łobaczew, de facto, stanowi dzisiaj dzielnicę Terespoła, gdy tymczasem Terespol rzekł się na rzecz Łobaczewa przynależnej do niego od roku 1950 ulicy Fortecznej z okoliczną zabudową. Historycznie rzecz biorąc, nowy Terespol został wybudowany na gruntach wsi Błotkowa i podczas swego rozwoju od roku 1855 rozrósł się na tyle, że w swój obszar wchłonął obydwie wsie, zarówno Błotków, jak i Łobaczew. Błotków etapami został włączony w obszar miasta w latach 1950 i 1987, Łobaczew natomiast nie. Tymczasem południowa granica Łobaczewa wrasta bezpośrednio w duże centrum komunikacyjne, mieszkaniowe i handlowe wokół dworca PKP. W przyszłości ten sztuczny podział miasta okaże się jeszcze bardziej kłopotliwy. Planowana kolej szybkiego ruchu TGV ma być wytyczona pomiędzy Łobaczewem i Samowiczami, a tereny rolne zostaną przeznaczone pod obsługę ruchu komunikacyjnego i zabudowane.

1992-94

Prace inwestycyjne koncentrowały się na rozbudowie sieci wodociągowej w centralnej części miasta na całym odcinku ulicy Wojska Polskiego, a także przy ulicach Granicznej, Janowskiej, Kościuszki, Błotków Duży oraz we wschodniej części miasta, na osiedlu Wschód i przy przy ulicy 3-go Maja. Był to okres gwałtownej rozbudowy sieci sklepów i masowego napływu do Terespoła przybyszów z Białorusi i Rosji w celach handlowych. Dotychczasowy burmistrz Terespoła Edward Jakuszko przepadł

w wyborach do rad samorządowych w roku 1994, a na jego miejsce została wybrana Zofia Rymuska.

1994-96

Kontynuowana była rozbudowa sieci wodociągowej, głównie w części północno-zachodniej oraz części centralnej miasta, to jest przy ulicach Sienkiewicza, Narutowicza, Niemcewicza i osiedlu przy ulicy Piłsudskiego. Ostatnią inwestycją budowlaną miasta było rozpoczęcie budowy nowoczesnej biologiczno-mechanicznej oczyszczalni ścieków. Terespol skanalizowany jest w około 10% w rejonie dworca PKP, gdzie istnieje niewielka oczyszczalnia z siecią ściekową długości 1500 m, wybudowana dla potrzeb spółdzielni mieszkaniowych "Zgoda", "Przyszłość" i PKP. W pozostałych rejonach miasta ścieki odprowadzane są do szamb i wywożone na wylewisko, bądź też wypuszczane bezpośrednio w grunt. Budowę nowej oczyszczalni ścieków zlokalizowano w północno-wschodniej części miasta i rozpoczęto w październiku 1994 roku. Na pierwszym etapie prac ukończono budowę zlewni wraz z wyposażeniem technicznym oraz kolektorem sanitarnym długości 1195 m, łączącym oczyszczalnię z przepompownią główną. Obecna wydajność przerobowa wynosi 600 m^3 ścieków na dobę. Docelowo wydajność wzrośnie do 1700 m^3 na dobę. W następnym etapie przewidziana jest budowa dwóch dalszych kolektorów sanitarnych wraz z przepompowniami o długości 2 km, które pozwolą podłączyć do nowej oczyszczalni dzielnicę mieszkaniową wokół dworca PKP. Koszt budowy szacuje się na kwotę 650 tys. zł. Inwestycja przewidziana jest jeszcze na parę lat i pozwoli ona podłączyć całe miasto w sieć kanalizacyjną. Równocześnie z budową oczyszczalni ścieków prowadzone były dalsze prace

związane z rozbudową sieci wodociągowej, której obecna długość przekracza 20 km i obejmuje 80% zabudowy Terespolu. Zaszły zmiany personalne w obsadzie zarządu miasta. Dotychczasowa burmistrz Zofia Rymuszka zrezygnowała z pełnej kadencji sprawowania władzy i odeszła na emeryturę, a od kwietnia 1996 roku funkcję burmistrza Terespolu pełni Franciszek Żmińczuk.

TERESPOL W ROKU 1996

Obszar miasta zajmuje powierzchnię 1020 ha, w tym 54% powierzchni to użytki rolne. Miasto posiada 55 ulic i liczy 6180 mieszkańców. Struktura własnościowa terenów pozarolniczych jest następująca:

18% powierzchni zajmują jednostki państwowe,

2,2% jednostki spółdzielcze,

77,4% powierzchni jest własnością prywatną.

Struktura własnościowa mieszkań jest następująca:

15% stanowią mieszkania komunalne,

16% mieszkania spółdzielcze,

9% mieszkania państwowe,

60% mieszkania prywatne.

Na terenie miasta znajduje się 153 indywidualnych gospodarstw rolnych. Infrastruktura techniczna i komunalna miasta aktualnie oparta jest na następującym stanie posiadania:

1. Pełne ujęcie wody ze stacją uzdatniania i rezerwami zabezpieczającymi rozwój na dalsze lata.

2. Rozbudowana sieć wodociągowa o długości 20 km obejmuje 80% zabudowanej części miasta.

3. Mechaniczno-biologiczna oczyszczalnia ścieków ukończona na I etapie budowy o przepustowości 600 m^3 na dobę wraz

z ukończonym pierwszym odcinkiem kolektora sanitarnego do przepompowni głównej. W budowie dalsze kolektory sanitarne i przepompownie, które zwiększą przepustowość do 1700 m³ na dobę.

4. Dobrze rozbudowana sieć telefoniczna z liczbą ponad 1000 abonentów i doprowadzaną aktualnie łącznością światłowodową.
5. Dobrze rozbudowane drogi o nawierzchni twardej, głównie asfaltowej, poza peryferiami, gdzie znajdują się jeszcze drogi o nawierzchni gruntowej.
6. Brak jest sieci kanalizacyjnej i ściekowej, poza lokalnymi oraz sieci gazowej, jakkolwiek w tym zakresie zabezpiecza potrzeby gaz bezprzewodowy dostarczany z butli.

Infrastruktura socjalna:

Szkoły:

- Przedszkole samorządowe dla 120 dzieci.
- Dwie szkoły podstawowe dla 1200 uczniów.
- Szkoła średnia o profilu ogólnokształcącym dla 400 uczniów.

Służba zdrowia:

- Dwie przychodnie lekarskie, państwowa i zakładowa, z liczbą 9 lekarzy i 20 pielęgniarek.
- Cztery prywatne gabinety stomatologiczne.
- Dwie prywatne apteki.

Kultura:

- Miejski Dom Kultury z sekcjami dziecięcą, młodzieżową i klubem seniora. Zajęcia komputerowe, plastyczne, muzyczne, taneczne, pracownia fotograficzna. Sala wystawowa i widowiskowa ze sceną.
- Biblioteka publiczna z czytelnią.

Sport i turystyka:

- Działalność Ludowy Klub Sportowy z sekcjami lekkoatletyczną,

piłki nożnej i podnoszenia ciężarów na poziomie wyczynowym. Ciężarowcy z Terespoła startują w I lidze i od lat zajmują czołowe miejsca w kraju, łącznie z tytułem mistrza Polski.

- Walory turystyczno-klimatyczne Terespoła, położonego w obszarze rezerwatu krajobrazowego "Podlaski Przełom Bugu", jak dotąd nie zostały wykorzystane. Brak sieci hotelowej i gastronomii o wysokim standardzie. Działa oddział Polskiego Związku Wędkarskiego. Jest tu jeden z najlepszych w tej części kraju rejon połowu szczupaka, karpia, sandacza i zwłaszcza suma.

Ważniejsze zakłady produkcyjne i usługowe w mieście:

1. Zakłady Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego "AGROS Holding S.A." w Terespolu.
2. Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska z siecią sklepów, bazą obrotu rolnego, piekarnią.
3. Stacja benzynowa CPN.
4. Bank Spółdzielczy.
5. Bank - Ekspozytura PKO S.A.
6. Telekomunikacja Polska S.A.
7. Poczta Polska, Urząd Pocztowy.
8. Państwowa Straż Pożarna.
9. Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej.
10. Urząd Celny.
11. Straż Graniczna.
12. Urząd Rejonowy - Administracja Państwowa.
13. Urząd Miejski - Administracja Samorządowa.
14. Kancelaria Notarialna.

Zarządzanie:

Miastem zarządza samorząd. Organami samorządu jest 18-osobowa Rada Miejska wybierana co 4 lata i 5-osobowy Zarząd Miejski wybierany również co 4 lata. Przewodniczącym

i - co było ewenementem w tej części Rzeczypospolitej - było to miasto zbudowane na wzór niemiecki: czyste, schludne, funkcjonalne, położone wśród zieleni i całe murowane! Jednak zanim do tego doszło, Flemming musiał włożyć niebywały wysiłek w osuszenie podmokłych terenów miejskich i uregulowanie licznych tu rzeczek, stawów i rozlewisk, budując ciąg grobli, nasypów i wałów, kanałów odwadniających, licznych mostków, w samym Terespolu oraz mostów na jego obrzeżach, poczynając od Konowicy poprzez Bug do Brześcia. Starania Flemmiga w tym kierunku poszły jeszcze dalej, postanowił on skrócić drogę z Terespolu do Warszawy, budując do Kobylan groblę przez bagna Czapelki.

Od czasów Flemminga Terespol jako miasto nabrał właściwie innego wymiaru i zaczął sam w sobie pełnić niezależny od Brześcia, swój własny byt, stając się ośrodkiem administracyjnym wielkich majątków ziemskich Flemminga, a później jego spadkobierców, Czartoryskich. Ta niezależność i samowystarczalność nie trwały jednak długo. Po ostatnim rozbiórce Polski w roku 1795 Terespol przypadł Austrii i stał się miastem przygranicznym, ponieważ przez Bug przebiegała granica z cesarstwem Rosji. Ta granica istniała zresztą i później, właściwie przez cały czas trwania zaborów, aż do uzyskania przez Polskę niepodległości. Właśnie granica z Rosją zmieniła bieg historii Terespolu. Odtąd Terespol jako miasto graniczne zaczął pełnić dwie różne funkcje. W czasach pokoju był stacją przekaźnikową towarów płynących z Rosji i do Rosji, natomiast w czasach wojny spełniał ważne funkcje militarne, o znaczeniu ponadregionalnym, przy czym funkcje te rozkładały się także i na czas pokoju.

W roku 1795 w Terespolu na Rogatce została utworzona komora celna i istniała ona aż do roku 1850, a więc przez wiele lat

Zarządu jest burmistrz miasta. W obecnej kadencji 1994-98 funkcję przewodniczącego Rady Miejskiej sprawuje Wiesław Jurek.

Funkcję burmistrza miasta sprawuje inż. Franciszek Żmińczuk.

ZAKOŃCZENIE

Idea obchodów 300-lecia nabycia praw miejskich przez Terespol i nadania im rangi o znaczeniu społecznym i kulturalnym zapadła w połowie 1995 roku, na jednym z posiedzeń sesji Rady Miasta. Powołano wówczas komitet obchodów tej rocznicy i wytyczono plan działania na najbliższe dwa lata, podczas których należało napisać i znaleźć pieniądze na wydanie publikacji książkowej o Terespolu, wybudować pomnik bądź też tablicę upamiętniającą to wydarzenie oraz ustalić program uroczystości, które zostały wyznaczone na połowę czerwca 1997 roku. Ideę tych uroczystości "wymyślił" Wiesław Jurek, obecny przewodniczący Rady Miejskiej w Terespolu, twórca kilku innych historycznych imprez okolicznościowych, które już się odbyły, a gorąco poparła je ówczesna burmistrz, pani Zofia Rymuszka. Nadał jej jednak materialny kształt obecny burmistrz Terespolu Franciszek Żmińczuk, który u wojewody białkopodlaskiego Tadeusza Korszenia zyskał pełną aprobatę dla tych uroczystości i co więcej, wyjednał na ten cel pewne niezbędne środki finansowe.

Terespol, jak dotąd, nie posiada swojej historii pisanej, chociaż kilka tego typu prac mniej lub bardziej kompletnych powstało w miastach ościennych. Doskonałe monografie historyczne wydały niedawno Biała Podlaska i Międzyrzec Podlaski, swoje historie pisane posiadają Piszczac i Janów Podlaski, nie wspominając o Kodniu, o którym pisało się najwięcej. Terespol,

niesłusznie, pozostawał poza obiegiem wydawniczym i zainteresowaniami historyków. A przecież pewne epizody z historii Terespolu, te zwłaszcza dotyczące okresu Wazów z I połowy XVII wieku oraz czasów Jana Flemminga z II połowy XVIII wieku, są wydarzeniami dużej rangi historycznej, o znaczeniu ponadregionalnym. Prace historyczne o Terespolu w pełnym tego słowa znaczeniu, być może powstaną w przyszłości. Obecna, pierwsza publikacja o Terespolu, napisana w formie kalendarium, miała tylko zasygnalizować ciekawą przeszłość miasta, dawną i tą niedawną i uporządkować ją w ciągu chronologicznym.

Tabela 1 Ludność Terespoła w XIX i XX wieku

Rok	Stan ludności	Rok	Stan ludności
1808	957	1944	1200
1810	868	1946	2301
1818	905	1950	3416
1822	1366	1955	3808
1827	1385	1958	3994
1865	3107	1965	4244
1890	3927	1970	4178
1897	3495	1975	4314
1910	5548	1980	4812
1914	5544	1986	5572
1921	1919	1990	5880
1931	2300	1994	6099
1938	2612	1996	6230

**Tabela 2 Struktura wyznaniowa ludności Terespola
w XIX i XX wieku**

Wyznanie	Liczba wyznawców w latach:			
	1861	1907	1938	1995
Rzymskokatolicy	270	405	1049	5600
Unici	1500			
Prawosławni		92	209	250
Żydzi	2162	2743	1333	
Mahometanie	18			
Protestanci	3	45	21	2
Zielonoświątkowcy				80
Świadkowie Jehowy				60

Tabela 3 Zabudowa Terespola w XIX i XX wieku

Rok	Ilość domów	w tym:			Ilość osób na 1 dom
		drew- niane	muro- wane	bloki	
1827	154	138	16		8,9
1865	143	142	1		21,7
1914	276	262	13	1	20,5
1938	322	316	5	1	8,1
1964	651	454	182	15	6,7
1995	1141	480	626	35	5,3

Tabela 1 Ludność Terespola w XIX i XX wieku

Rok	Stan ludności	Rok	Stan ludności
1808	957	1944	1200
1810	868	1946	2301
1818	905	1950	3416
1822	1366	1955	3808
1827	1385	1958	3994
1865	3107	1965	4244
1890	3927	1970	4178
1897	3495	1975	4314
1910	5548	1980	4812
1914	5544	1986	5572
1921	1919	1990	5880
1931	2300	1994	6099
1938	2612	1996	6230

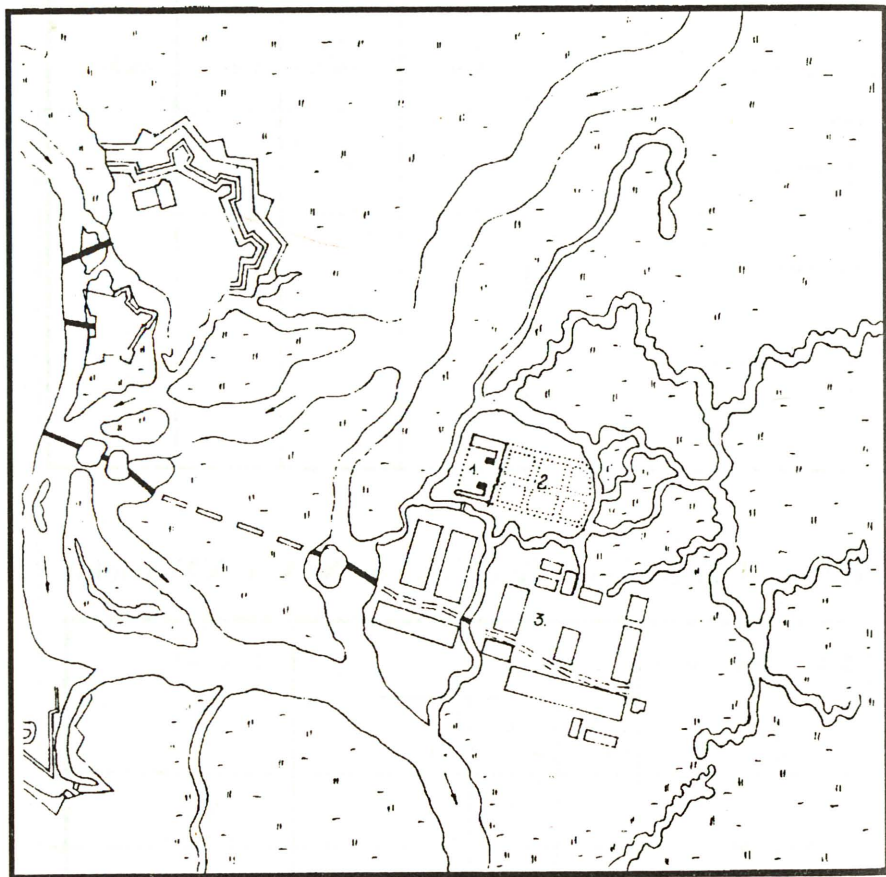
**Tabela 2 Struktura wyznaniowa ludności Terespoła
w XIX i XX wieku**

Wyznanie	Liczba wyznawców w latach:			
	1861	1907	1938	1995
Rzymskokatolicy	270	405	1049	5600
Unici	1500			
Prawosławni		92	209	250
Żydzi	2162	2743	1333	
Mahometanie	18			
Protestanci	3	45	21	2
Zielonoświątkowcy				80
Świadkowie Jehowy				60

Tabela 3 Zabudowa Terespoła w XIX i XX wieku

Rok	Ilość domów	w tym:			Ilość osób na 1 dom
		drewniane	murowane	bloki	
1827	154	138	16		8,9
1865	143	142	1		21,7
1914	276	262	13	1	20,5
1938	322	316	5	1	8,1
1964	651	454	182	15	6,7
1995	1141	480	626	35	5,3

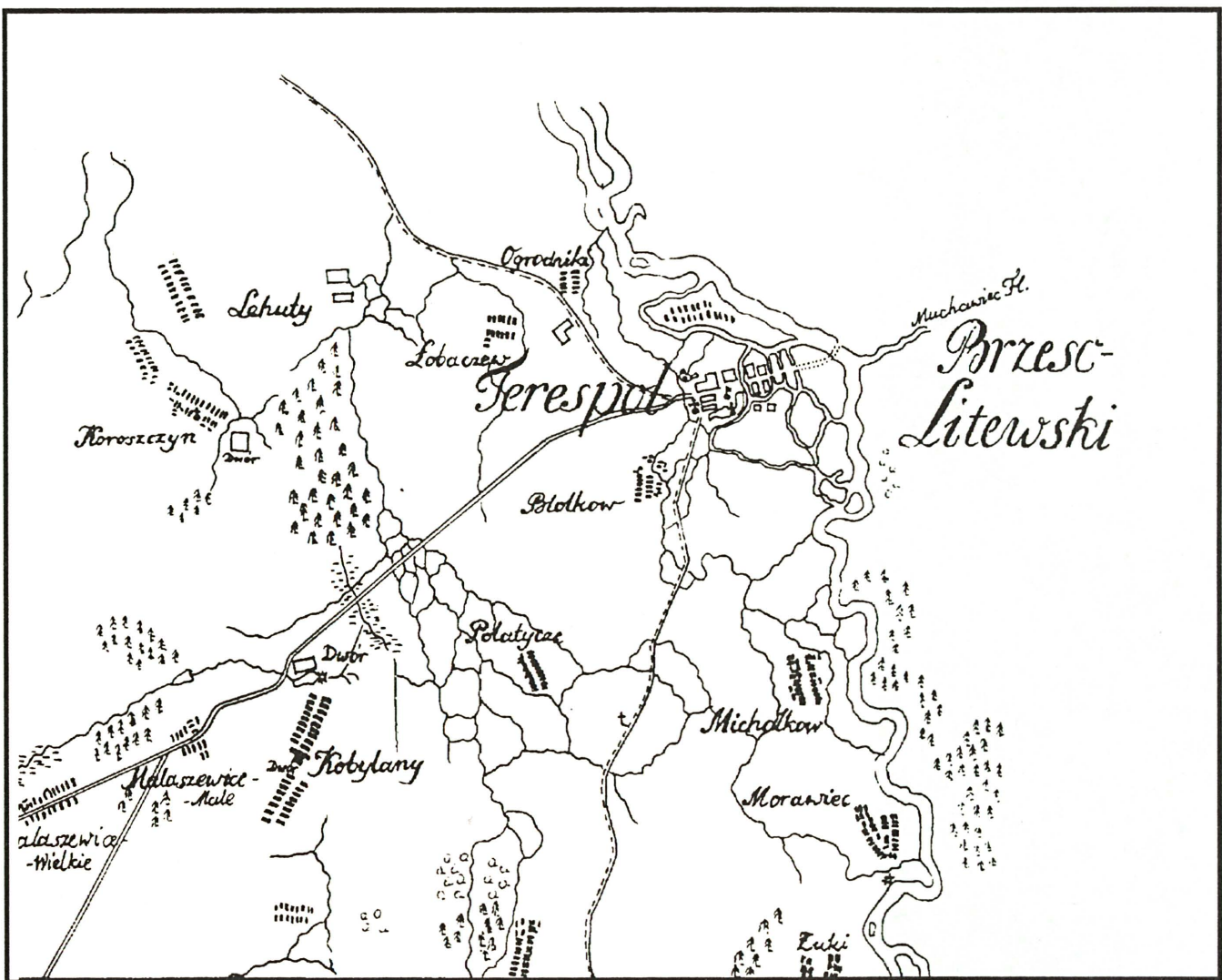
TERESPOL
z początków XVIII wieku
na planie A. de Bruijz

Legenda:

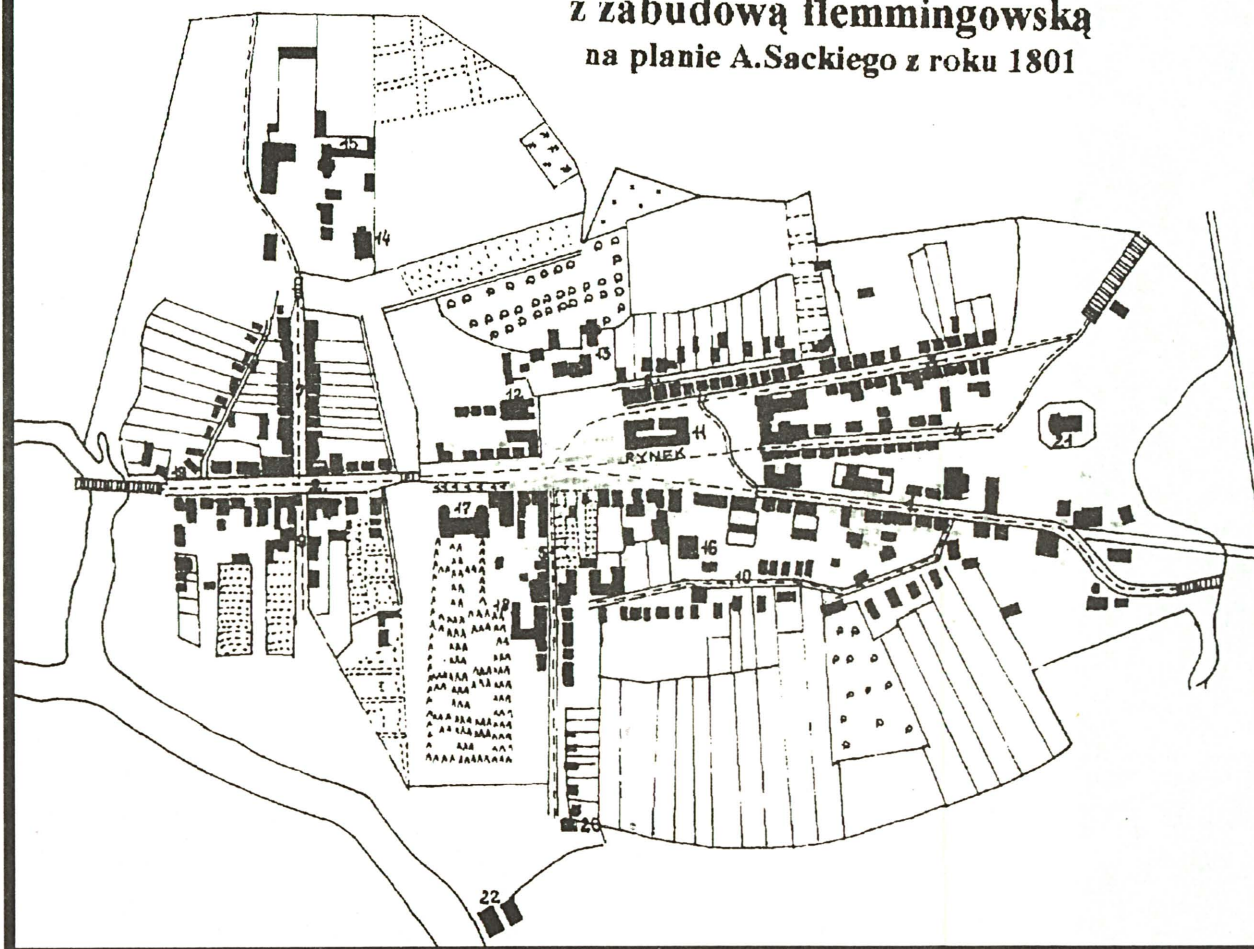
1. Pałac Wazów
2. Ogrody
3. Zabudowa dworska Błotkowo

TERESPOL
na mapie Metzburga z I połowy XIX wieku

TERESPOL

z zabudową flemmingowską
na planie A.Sackiego z roku 1801

Legenda:

1. ul. Warszawska
2. ul. Brzeska
3. ul. Kodeńska
4. ul. Cerkiewna
5. ul. Komisarska
6. ul. Klasztorna
7. ul. Niemiecka
8. ul. Świnarska
9. ul. Spichlerzowa
10. ul. Zaskolna
11. Ratusz
12. Klasztor Dominikanów
13. Kościół Św. Ducha
14. Kościół ewangelicki
15. Browar
16. Bożnica żydowska
17. Pałac Flemminga
18. Administracja zarządu
19. Komora celna
20. Rzeźnia
21. Cerkiew
22. Spichlerze

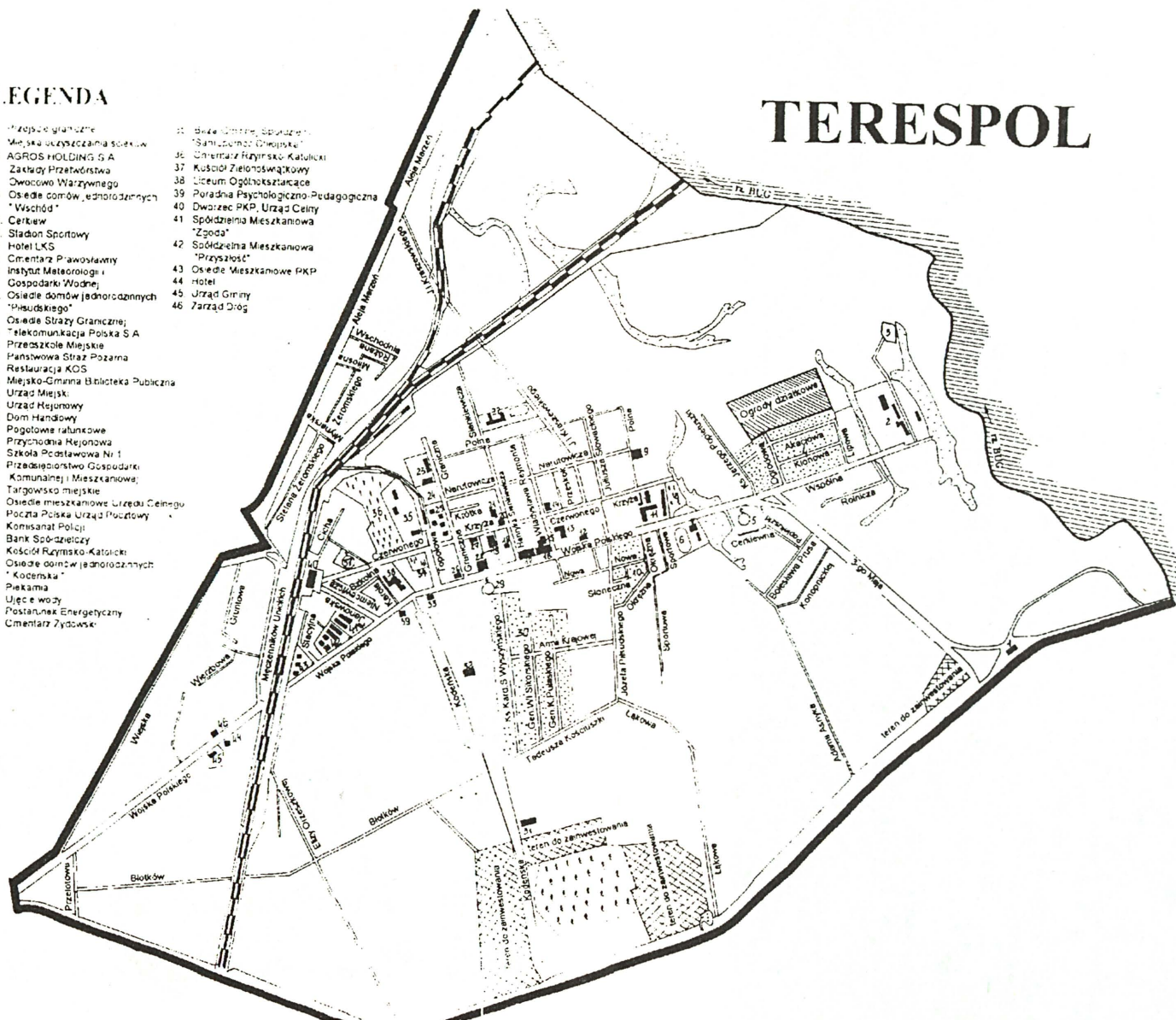
po przyłączeniu Terespolu do ziem zaboru rosyjskiego. Komory celne zawsze przyciągały kupców i były miejscem robienia różnorodnych interesów. Tak było również i z Terespołem. W krótkim okresie istnienia Księstwa Warszawskiego, a także krótko po jego likwidacji, w latach 1810 - 1817 Terespol zyskał statut wolnego miasta od króla saskiego Fryderyka Augusta, co oznaczało, że "towary wszelkie z zagranicy rzeczzonego miasta wychodzące, żadnej podpadać nie będą opłacie celnej". Spowodowało to gwałtowny napływ kupców i przedsiębiorców żydowskich do Terespolu, którzy wespół z mieszkającymi tu na stałe Niemcami zaczęli robić rzeczywiście duże interesy. Terespol kwitł, handlował i rozwijał się, a miejskie kramy i magazyny pękały w szwach od wszelkich towarów. Nie na długo przecież, ale był to czas naprawdę dobrych interesów. Po utworzeniu Królestwa Polskiego w roku 1815, podległego w całej rozciągłości polityce i interesom Rosji, Niemcy z dnia na dzień zaczęli opuszczać Terespol, Żydzi natomiast usadowili się tu już na stałe i pozostali. Zwiertzyli bowiem nowy interes, którego globalna wielkość przerosła wkrótce wszelkie oczekiwania.

Po upadku powstania listopadowego car Mikołaj I podjął decyzję o wyburzeniu starego Brześcia pod budowę cytadeli obronnej, motywując swoją decyzję potrzebą osłony zachodnich granic Rosji po sukcesie kampanii wojsk Napoleona przeciwko Rosji w roku 1812. Plany budowy cytadeli w Brześciu istniały już wcześniej, jeszcze w czasach Katarzyny Wielkiej, jednak w połowie lat trzydziestych XIX wieku z całą konsekwencją przystąpiono do ich urzeczywistniania. Bez skrupułów wyburzono niemal wszystkie zabytki starego Brześcia łącznie z mieszkalną zabudową miasta, by w przeciągu 10 lat, od roku 1836 do roku 1846, zamienić miasto w twierdzę, z olbrzymią, niemal dwukilometrową cytadelą z pięciuset kazamatami

LEGENDA

1. Granice gminy
 2. Miejska uczyszczalnia ścieków
 3. AGROS HOLDING S.A.
 4. Zakłady Przetwórstwa Owocowo Warzywnego
 5. Osiedle domów jednorodzinnych "Wschód"
 6. Cerkiew
 7. Stadion Sportowy
 8. Hotel LKS
 9. Cmentarz Prawosławny
 10. Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej
 11. Osiedle domów jednorodzinnych "Piusdkiego"
 12. Osiedle Straży Granicznej
 13. Telekomunikacja Polska S.A.
 14. Przedszkole Miejskie
 15. Hansowska Szkoła Podstawa
 16. Restauracja KOS
 17. Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna
 18. Urząd Miejski
 19. Urząd Rejonowy
 20. Dom Handlowy
 21. Pogotowie ratunkowe
 22. Przyszkoła Rejonowa
 23. Szkoła Podstawowa Nr 1
 24. Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej
 25. Targowisko miejskie
 26. Osiedle mieszkaniowe Urzędu Celniczego
 27. Poczta Polska Urząd Pocztowy
 28. Komisariat Policji
 29. Bank Spółdzielczy
 30. Kościół Rzymsko-Katolicki
 31. Osiedle domów jednorodzinnych "Kocerkowa"
 32. Piekarnia
 33. Ujęcie wody
 34. Postanówek Energetyczny
 35. Cmentarz Żydowski
 36. Baza Ochrony Służby
 37. "Sanatorium Chłopskie"
 38. Cmentarz Rzymsko-Katolicki
 39. Kościół Zielonoświątkowy
 40. Liceum Ogólnokształcące
 41. Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna
 42. Dwaorzec PKP, Urząd Celny
 43. Spółdzielnia Mieszkaniowa "Zgoda"
 44. Spółdzielnia Mieszkaniowa "Przyszłość"
 45. Osiedle Mieszkaniowe PKP
 46. Hotel
 47. Urząd Gminy
 48. Zarząd Drog

TERESPOL

Osiedle przy ul. Janowskiej

Pasaż handlowy z roku 1996

Obelisk upamiętniający budowę drogi bitej Brześć-Warszawa z roku 1825

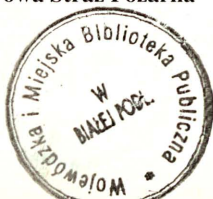
Park Krajobrazowy w Terespolu

Przejsie graniczne w Terespolu

Państwowa Straż Pożarna

Osiedle jednorodzinne „Kodeńska 1” od strony ul. Wyszyńskiego

Dworzec kolejowy z roku 1964

Pomnik k. Polatycz upamiętniający bitwę z roku 1794

Cerkiew prawosławna z roku 1745